TREBALL FINAL DE CARRERA DE LA LLICENCIATURA D'HUMANITATS

UNIVERSITAT OBERTA DE CATALUNYA

Autor: Josep-Lluís Carbó Ferrer

Tutor: Jaume Vallverdú Vallverdú

Consultora: Begonya Enguix Grau

La festa de la Santantonada a la Todolella (els Ports)

Data de presentació: Juny 2004

© *Josep-Lluís Carbó Ferrer*

Reservats tots els drets. Està prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, compresos la impressió, la reprografia, el microfilm, el tractament informàtic o qualsevol altre sistema, així com la distribució d'exemplars mitjançant lloguer i préstec, sense l'autorització escrita de l'autor.

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ 4

1.1 Tema 4
1.2 Objectius 4
1.3 Hipòtesis 5
1.6 Metodologia 6

2. DESCRIPCIÓ DE LA SANTANTONADA TOLELLANA 10
2.1 Selecció, tala, transport i Plantada del Maio 10
2.2 Construcció de la Barraca 11
2.3 Sopar 11
2.4 Bendició de les bèsties 11
2.5 Bandejament del gall 12
2.6 Els personatges 13
2.7 La Santantonada, pròpiament dita. El procés ritual i festiu 15
2.8 El Ball 18
2.9 L'endemà, diumenge 19
2.10 L'Almoneda o dia de les txulles 20
2.11 La Música 20

3. BREU COMPARACIÓ AMB LA SANTANTONADA FORCALLANA 21

4. APUNTS PER UNA CONTEXTUALITZACIÓ SÒCIO-CULTURAL 24

5. LA SANTANTONADA COM A FESTA 28

5.1 Elements teòrics per a una definició de festa 28
5.2. La Santantonada és festa 31

6. ORIGENS I SIGNIFICACIÓ DELS ELEMENTS PRINCIPALS 33

6.1 Cercar els orígens i la significació? 33
6.2 El Calendari 34
6.3 La Bendició de les bèsties 36
6.4 El Bandejament del Gall 36
6.5 Les Diableres 37
6.6 Els Diables 38
6.7 La Filandrona 39

6.8 Sant Antoni 40
6.9 Maio i Barraca ¿culte a la fertilitat i/o mode d'execució? 40
6.10 La Santantonada 43
6.11 El Foc 43
6.12 Altres elements 45

7. LA SANTANTONADA POPULAR I TRADICIONAL 47

7.1. El mite de la tradició i del popular 47
7.2. Tradició popular, diversitat i subversió 50

8. EL CONTINGUT RELIGIÓS DE LA SANTANTONADA 52

9. CONCLUSIONS 56

10. BIBLIOGRAFIA 61

AGRAÏMENTS 65

1. INTRODUCCIÓ: TEMA, ÀMBIT, HIPÒTESI, MÈTODE

1.1 Tema

El tema central d'aquest treball és la festa de la Santantonada, que se celebra cada hivern al poble de la Todolella (comarca dels Ports) vuit setmanes abans de Pasqua, coincidint, per tant, amb la segona lluna vella de l'hivern. A més de la festa en sí mateixa, i com a tal, en aquest treball prestem atenció particular a molts dels seus elements (la Barraca, Sant Antoni, els Diables, el Bandejament del gall, etc.).

1.2 Objectius

Els objectius fonamentals[1] del treball són:

- **Descriure** el desenvolupament de la festa de la Santantonada a la Todolella, així com els seus components i funcionalitats[2] implícites i explícites. Els elements descriptius són els necessaris per tal que el lector conegui i comprengui la festa, i tingui a la mà tot el necessari per a entendre el detall de les interpretacions que, tal com s'explica al llarg del treball, n'han fet altres autors i les que jo mateix he pogut arribar a formular. La descripció, però, no ho és tot al treball.

- Posar en **ordre, sistematitzar i valorar** les nocions, idees, interpretacions i propostes d'interpretació existents. Tot això a partir de la lectura i estudi duts a terme del que se n'ha escrit per part de diversos autors, tant sobre la festa com a fet general, com sobre la pròpia Santantonada.

[1] Hi ha també una altra mena d'objectius, de caire i enfocament molt més personal, l'orientació dels quals s'adreça, sense majors pretensions, cap a la meva satisfacció intel·lectual i personal. Per això, he escollit, deliberadament, un tema apartat de la meva formació anterior i les meves ocupacions professionals habituals. He fugit de la comoditat de limitar-me a vestir de TFC qualsevol treball fet al meu àmbit laboral.
Sobretot, he pretès aprendre coses sobre la Santantonada, alhora que formar-me en l'estudi i l'elaboració d'aquesta mena de treballs, molt més que no pas demostrar que en sé molt del tema que he escollit o de la disciplina que em serveix de marc i mètode.

[2] És a dir: "per a què serveix".

- Establir algunes **propostes d'interpretació**[3], a partir de la meva pròpia reflexió i amb el suport dels estris aportats per les disciplines (antropologia/etnografia, història, lingüística, filosofia, etc.) que componen els estudis d'Humanitats, o sigui, mitjançant l'ús contextualitzat, pràctic, sintètic i conjunt de les diverses eines analítiques i de reflexió treballades al llarg d'aquests estudis.

- Incloure, allà on ha estat possible i s'ha considerat convenient, **comparacions** amb la realitat de la mateixa festa a un altre poble de la comarca com és el Forcall[4] i/o anàlisis d'analogies o similituds parcials amb elements d'altres tipus de manifestacions tradicionals humanes (festives, religioses, rituals, etc.).

- Inserir l'anàlisi dins el **context** de l'evolució contemporània i la situació social i cultural de la comarca.

Aquests objectius constitueixen els eixos centrals sobre els que es desenvolupa el treball i l'interès[5] dels resultats del projecte. El conjunt d'aquests resultats vol aportar elements de reflexió sistematitzats i elaborats sobre el com i el per què de la Santantonada tolellana i els seus elements, així com sobre quines són les seves arrels històriques, religioses i culturals i sobre les seves perspectives de continuïtat i / o canvi.

1.3 Hipòtesis

S'ha desenvolupat el projecte sobre les següents hipòtesis de treball:

- La Santantonada sobreviu avui perquè és una **festa** i com a tal és interpretada i viscuda pels qui li donen vida cada hivern. Sobre la pervivència de la Santantonada avui podria haver establert altres hipòtesis en les que els factors determinants foren diferents, com ara, els valors religiosos, l'esdevenir reclam turístic, l'amor als animalets, les subvencions oficials a

[3] Com diu Joan Prat (1985: 139), "Representar els fets equival, doncs, a descriure'ls, reproduir-los i interpretar-los."

[4] La Santantonada més coneguda i sobre la que existeix alguna bibliografia.

[5] Es concep el projecte de manera que ha de resultar d'interès per a:

- Persones, de nivell universitari, interessades per determinats aspectes de la cultura (els generalment considerats com a cultura popular) i la seva inserció en la realitat social.
- Persones interessades en conèixer la Santantonada així com els seus elements fonamentals.
- Persones relacionades amb la comarca dels Ports, amb inquietuds culturals i socials.

les tradicions[6], el sentiment cultural-etnogràfic, el pur localisme, etc. Però la meva hipòtesi de treball ha estat que, a la Todolella, és el seu sentit més pur de festa el que la fa sobreviure. El contrast d'aquesta hipòtesi passa per consideracions socials, demogràfiques, de calendari, etc.

- Els **elements** més característics i propis de la festa tenen personalitat i contingut propis. La Santantonada està integrada per tot un seguit d'elements, uns quants dels quals són els més característics. Tots i cadascun d'aquests elements estan dotats de característiques pròpies, de significacions particulars, que poden ser diferents i independents de les dels altres. La contrastació d'aquesta hipòtesi, condueix a una interpretació de la Santantonada, a més a més de com un bloc ritual homogeni, també com al resultat dinàmic d'un conjunt de factors d'origen i significat divers on cada element és significatiu tant per si mateix com en interacció amb els altres.

1.4 Metodologia

Determinats els objectius, tema i hipòtesis generals del projecte, cal explicar quina és l'orientació metodològica que constitueix el substrat del treball. La importància de la planificació metodològica es reflecteix al següent text de Joan Prat (1985: 138):

> Les hipòtesis que manegem, els paradigmes als quals ens adherim, les unitats d'estudi que seleccionem, la integració dins els marcs d'anàlisi en què ens movem, les relacions amb els nostres informadors, els processos d'obtenció de dades que seguim, en una paraula, tot el procés científic en conjunt, constitueix per si mateix un problema i no precisament circumstancial, sinó estructural, de la pràctica etnogràfica, etnològica o antropològica.

Des del punt de vista metodològic, s'ha desenvolupat el treball sobre la base de tècniques qualitatives d'investigació com la selecció i consulta de material bibliogràfic i documental, el treball de camp, l'observació participant i les entrevistes etnogràfiques.

a) Pel que fa als aspectes descriptius de la Santantonada a la Todolella, l'eina metodològica essencial ha estat la **participació observant**, complementada per petites entrevistes en forma de consultes específiques a aquells informants concrets que cada cas ha fet aconsellable seleccionar.

   Per tal de guanyar precisió explicativa, he escollit l'expressió *participació observant* en lloc del terme més ortodox *observació participant*. Aquesta àrea de la infrastructura

[6] Si hi existissin, és clar

metodològica del projecte és l'*observació participant* en el sentit de convivència de l'investigador al lloc d'estudi per tal de copsar què i com es fa i diu, quina és la realitat concreta i particular i recollir-hi les dades de manera sistemàtica. Ara bé, ateses la relació que tinc amb el poble i la meva història de participacions[7] a la Santantonada, la participació precedeix necessàriament l'observació, fent molt difícil observar passant inadvertit. En aquest cas, el teòric "observar i participar", és a dir el treball de camp, havia d'esdevenir necessàriament "participar i observar".

Més encara, la interacció entre observador i medi, entre investigador i informants, ha exigit una cura especial a l'hora de fer una recollida de dades no intrusiva i d'evitar la generació de recels que poguessin arribar a dificultar les tasques d'observació, recollida i contrastació de dades. Dit d'una altra manera, m'ha calgut vigilar i evitar que un descurat canvi en la forma de la meva presència incidís sobre la pròpia realitat estudiada, és a dir, sobre la naturalitat[8] dels estudiats.

La mateixa argumentació ha fet aconsellable plantejar el substrat teòric de les entrevistes a realitzar. Pels elements descriptius que em moguessin a dubtes que no podia resoldre a partir de la meva experiència, em calia consultar alguns informants de la Todolella o de la comarca. No es tractava tant de fer entrevistes formals com, amb aparença informal (no per això menys meditadament i planificada) fer consultes curtes, sobre aspectes concrets, i dirigides a les persones que, en cada cas, he considerat més adequades per tal d'assegurar el coneixement exacte de determinats punts. Donada la familiaritat i proximitat dels interlocutors i interlocutores, aquesta m'ha semblat la millor via d'obtenció de determinat tipus de dades.

En tot cas, aconsellat per la meva experiència i el meu coneixement previ del medi i de les persones observades, he procurat contrastar cada informació obtinguda amb les meves observacions, amb els resultats d'altres entrevistes o amb les dades obtingudes de la bibliografia estudiada. Es tracta, doncs, d'un plantejament que també és comparatiu.

El plantejament metodològic general detallat a aquest apartat ha estat també condicionat pel calendari de treball en el que s'ha desenvolupat el projecte i el fet que la part central i

[7] He participat com a diable en una ocasió i com a Sant Pau en altres dues. La participació a la Santantonada per part de la gent del poble (de naixement o d'ascendència) és gairebé general i pràcticament obligatòria. Per exemple, fóra molt mal vista l'absència de qualsevol home d'edat mitjana o jove al procés de muntar la Barraca.

[8] Fins i tot, la sinceritat.

essencial de la Santantonada tolellana se celebra una nit concreta de l'any.

b) Pel que fa referència a les dades procedents dels estudis i la documentació ja existents (descripcions d'altres santantonades, reflexions sobre el significat d'alguns dels seus personatges, manifestacions i rituals, context festiu i religiós), la metodologia, de tipus qualitatiu, s'ha orientat a **analitzar els continguts**; a localitzar, interrelacionar, posar en ordre, sistematitzar i valorar críticament les nocions, idees, interpretacions i propostes d'interpretació fetes pels diversos autors[9].

   També en aquest cas, el conjunt del procés de recerca inclou una perspectiva comparativa. Les dades procedents dels estudis i la documentació existents han estat contrastades mitjançant el recull i l'anàlisi d'informacions de primera mà, procedents de les meves observacions i entrevistes. L'ús del mètode comparatiu exigeix contextualitzar les comparacions i no perdre de vista que es tracta de fer servir una metodologia bàsicament qualitativa, no quantitativa.

c) Quant al tractament i presentació de les dades i les reflexions, és a dir, quant a la configuració del producte final del projecte, he hagut de tenir ben present **la interrelació matricial o reticular**, més que no pas lineal[10], dels temes de treball. Aquesta interrelació obliga a creuar referències i a identificar les diverses tipologies d'intersticis existents entre els nusos de la matriu o malla.

   Això fa inevitable, en ocasions, la reiteració d'idees i conceptes. No obstant, quan aquesta reiteració no és necessària, procuro evitar-la i estalviar-li al lector el contraproduent efecte d'allò que Joxemartin Apalategi (1989) defineix com "nuestra actual maraña de producción teórica".

Establerts els fonaments metodològics als apartats anteriors, he tractat de dur a terme un estudi rigorós, de vocació contextualitzadora i fonamentat en la reflexió i en la interpretació, obert a nous interrogants i possibles crítiques que afavoreixin la millor comprensió de la Santantonada tolellana.

---

[9] Sempre anotant les idees que em semblaven més importants, els detalls que creia més il·lustratius, els dubtes que em sorgien i les coses que posava en dubte. Idees, detalls, dubtes i escepticismes que vaig anar aclarint en segones lectures i en l'estructuració i desenvolupament del meu treball.

[10] En el sentit unívoc causa/efecte.

2. DESCRIPCIÓ DE LA SANTANTONADA TOLELLANA

La **Santantonada** és una festa tradicional, popular i religiosa que se celebra cada hivern a les localitats de la comarca dels Ports i a algunes poblacions veïnes. Tot i tenir una base i essència comuna i celebrar-se en hivern, la celebració i el calendari presenten matisos diferents a cada localitat.

En el cas concret de la Todolella, el **calendari** fixa la celebració al dissabte de la segona lluna vella de l'hivern, és a dir, 8 setmanes exactes abans de Dissabte de Glòria, una setmana abans de Carnestoltes. A l'any 2004, seguint aquest calendari, la celebració de la festa ha tingut lloc la nit del 14 de febrer.

La responsabilitat organitzativa i econòmica de la festa correspon, quan n'hi ha, als **majorals** que poden ser, per exemple, una família, una colla d'amics, etc. La Todolella és un poble amb molt poca població, per tant, és difícil trobar persones disposades a fer de majorals, per això, qualsevol que s'ofereixi a fer-ho és acceptat i benvingut per tothom. Quan no hi ha majorals, les funcions dels majorals són exercides per l'Ajuntament. Aquest ha estat el cas de la festa de l'any 2004.

Per tal de facilitar la presentació de la festa de la Santantonada, podem descriure-la en diferents apartats, sense que per això calgui perdre la visió global del conjunt de la festa.

2.1 Selecció, tala, transport i **Plantada del Maio**

Una setmana abans de la celebració de la Santantonada, els majorals i, en general, els homes del poble[11] van al bosc, al pinar, per tal de seleccionar el pi que haurà d'esdevenir el Maio. Un cop seleccionat aquest pi[12], així com aquells altres troncs que constituiran les costelles de la Barraca, es procedeix a la seva tala i transport cap al poble. Per a esdevenir el Maio, al pi seleccionat se'l despulla de les seves branques, deixant-l'hi només la copeta superior o *capolla*. Després és plantat al mig de la plaça major[13], tot clavant-lo a un forat que existeix amb aquesta finalitat.

[11] La Todolella té poc més de cent habitants i un promig d'edat significativament vell, per això, les dures tasques de selecció, tala, transport i plantada són dutes a terme per la generalitat dels homes, sense restriccions ni exclusivitats.

[12] Que ha de ser ben gran i maco.

[13] A la fotografia número 1 de l'annex, s'il·lustra la plantada del Maio. La fotografia correspon a la plantada a la localitat del Forcall.

2.2 Construcció de la **Barraca**

Té lloc el mateix dia de la Santantonada. Hi participen tots els homes i joves del poble. És una feina físicament cansada que consisteix a cercar la llenya al bosc, dur-la al poble i després a 'vestir' el maio amb aquesta llenya, és a dir, amb branques de pi, carrasca, ginebre i savina, suportats a les 'costelles', troncs ben col·locats que se sustenten, en disposició cònica, al maio i en terra, conformant i estructurant la barraca[14], que queda definitivament bastida quan comença a minvar la llum del dia. La barraca és una construcció alta i esvelta, visualment agradosa i d'una fragància extraordinària.

Per la Santantonada, no hi ha cap més signe d'ornamentació a la plaça ni a la resta de carrers. La Barraca és l'única.

2.3 **Sopar**

La gent del poble, en general, aprofita per sopar en família o en colles d'amics. Els participants directes[15] en la Santantonada sopen, tots plegats, bé a casa del majoral, bé a instal·lacions municipals. Els Ports són una comarca molt freda i les nits d'hivern són particularment gèlides, No és infreqüent celebrar la Santantonada amb neu o gel als voltants del poble o, fins i tot, haver-la d'ajornar. La Santantonada de 2004 es va celebrar sota una situació meteorològica de fred hivernal, però no excessiu, i el cel ras; però, per exemple, els caps de setmana següents van ser meteorològicament molt inestables, amb neu que hagués pogut dificultar o impedir la celebració.

2.4 **Bendició de les bèsties**

Només sopar, el gaiter toca el toc "Crida dels matxos", és l'anunci que comença la festa. La gent acudeix a la plaça amb tota mena d'animalets, siguin domèstics, de gàbia o de corral. Antigament eren les cavalleries les que eren beneïdes, enguany (2004) hi han participat set animals de cavalleria (incloent-hi algunes someres expressament llogades). Des del balcó del primer pis de la Sala (Casa de la Vila o Ajuntament), el mossèn fa la Bendició els animals,

[14] A les fotografies 2 i 3 es pot observar seqüències de la construcció de la barraca. A la nº 2, amb el costellam encara parcialment a vistes i a la nº 3 gairebé acabada.

[15] Les persones que representen els personatges de la Santantonada, els músics, l'alcalde i els regidors, els majorals, etc.

després de la qual cosa, la gent volta al poble amb els animals al so de la *gaita* i el *tabal*[16] que toquen "la volta dels matxos".

En finalitzar la volta, els majorals obsequien, amb una coqueta[17] de grans dimensions, a tots els qui han aportat algun animal a la bendició i la volta. La dimensió aproximada és la d'un *eixem*[18] meu (uns 18 o 19 centímetres).

2.5 **Bandejament del gall**

Finalitzada la volta dels matxos, es fa el Bandejament del gall. D'una corda, tensada entre els balcons de l'Ajuntament i d'una de les cases de la Plaça[19], és a dir, a un costat de la barraca, es penja un gall[20] mort. Muntats a les cavalleries, els participants al bandejament intenten saltar per tal de, amb les imaginables dificultats, fer-se el gall. Mentrestant, des dels balcons, es tensa i destensa la corda de manera que el cos del gall agafi el moviment que tindria si fos viu, dificultant així l'objectiu de fer-se'l. Qui pren finalment el gall, el té com a premi.

Cada cop que transcorre un breu espai de temps, les diableres (a l'apartat 2.6.1 ens referim a aquests personatges), al seu criteri, fan *Voltar la Barraca*[21] a tots els participants al bandejament. D'aquesta manera s'aconsegueix que, en tornar a situar-se sota el gall, els aspirants a agafar-lo varïin la seva posició relativa respecte que la que tenien abans cada volta.

Tot seguit, es bandeja de la mateixa manera un gall pels diablets[22] (com més endavant explicarem, els xiquets) que, en aquest cas, no cavalquen sinó que salten des d'en terra.

Es tracta d'una manifestació prou espectacular que és seguida amb simpatia i rialles per la generalitat d'assistents.

---

[16] En català convencional, "gralla i tambor".

[17] Coqueta és com s'anomena a la Todolella al que comunament es coneix com pastisset.

[18] En català més convencional, "forc".

[19] En concret, "Casa Terència".

[20] Per estrany que sembli, a partir de les informacions obtingudes, molt contradictòries, no he pogut determinar amb exactitud si el gall viu o ja és mort. De tota manera, la meva observació directa, i el fet de constatar la seva total inanimació, m'inclinen a afirmar que és realment mort. El que sí sembla que és clar és que "antigament", en temps recordats per molta gent, el gall era ben viu.

[21] Donar voltes a la Barraca.

[22] A la fotografia número 4 es pot veure aquest últim bandejament del gall, amb el gall penjat de la corda, els diablets saltant i les diableres vigilant.

El sopar, la bendició dels animalets, la volta dels matxos i el bandejament del gall, constitueixen el pròleg a la Santantonada pròpiament dita, allò que tots esperen amb la màxima il·lusió.

2.6 Els **personatges**

Abans de descriure les accions que componen la Santantonada pròpiament dita, explico quins són els personatges que l'han de dur a terme.

Val a dir que, encara que potser en diferents graus i intensitat, a la Santantonada hi participen tots els assistents. Tota la gent hi participa, de manera individual, per colles d'amics o grups familiars, sense que es facin paleses exclusions per raons socials, polítiques o de qualsevol altre tipus.

2.6.1 Les **diableres** són dos homes (generalment ben alts) vestits de cap a peus amb una mena de granota groga amb caputxa inclosa. Tot el cos els queda tapat inclosa la totalitat del cap, excepte dos forats a l'alçada dels ulls per tal de permetre'ls la visió. La identificació de quins són els homes que els representen és especialment difícil. La indumentària incorpora decoració geomètrica de colors roig i negre així com un nas i una cua de color roig. Sobre el cap duen dues banyes, també roges[23]. Durant la Santantonada no se separen del seguici, armats amb sengles grans gaiates, i emparats en el seu anonimat, empaiten tothom. Al decurs de tota la Santantonada, piquen i colpegen contínuament el terra amb les gaiates.

Són també els personatges encarregats de 'gestionar' el bandejament del gall, tot marcant els temps de volta a la barraca, empaitant i vigilant els participants.

2.6.2 Els cinc **diables**. Vesteixen de blanc, amb guarniments amb motius geomètrics o zoomorfics (per exemple, gats, serps, gossos) rojos i negres, sempre terrorífics, la cara emmascarada de negre amb teons[24] de fusta o de suro. Al cap duen un capell cilíndric que inclou dues banyes[25]. Disposats en filera, l'un darrera l'altre, duen una forca a la mà dreta i amb l'esquerra estiren d'una llarga corda compartida per tots cinc. El seu aspecte, com el de les diableres (i, fins i tot, el dels diablets) és certament paorós i, immersos tots plegats

[23] A la fotografia nº 8, acompanyada d'un diablet, apareix una diablera. Pot apreciar-se perfectament les particularitats del seu vestit.

[24] En català convencional, "Tions".

en una nit ben fosca[26], podrien causar el pànic de qualsevol incaut desconeixedor de la festa.

Un dels diables se situa a un dels extrems de la corda i és l'encarregat d'enrotllar i desenrotllar la corda, tal com descrivim més endavant, segons les necessitats que va marcant el desenvolupament de la Santantonada. Aquest diable s'identifica, a més a més de per encapçalar la filera de diables, per no dur forca a la mà i per dur un cinturó ple de picarols i esquelletes, que sonen al ritme del ball i la música.

2.6.3 Els **diablets**, també anomenats amb l'aragonesisme "diablicos", són els xiquets i xiquetes del poble, de naixença o de lligam familiar de primera i successives generacions. Vesteixen com els diables adults, de blanc, els guarniments amb motius geomètrics o zoomòrfics (gats negres, etc.) rojos i negres, sempre terrorífics, molts cops amb la cara també emmascarada de negre amb teons de fusta o de suro. A la mà duen una "samarra", mena de porra feta de paper i draps premsats i embolicats fins a prendre una forma aproximada d'un bastó d'uns tres o quatre pams. Són acuradament vestits, abrigats[27] i preparats pels seus pares i mares. No hi ha un nombre predeterminat o fix de diablets[28].

2.6.4 La **Filandrona** (dita també Fulandrona) és representada per un home vestit de dona, amb posat exageradament estrident i burlesc. El vestit es complementa amb enagos, brusa, mocador al cap, etc. A la mà duu un fus, propi de les filadores[29]. La seva actitud és cridanera, fins i tot, ofensiva, a mig camí entre l'aire inequívocament seductor i l'actitud clarament descarada i grollera. La seva funció, què és bàsicament la de temptar Sant Antoni, escampa a la generalitat de la concurrència el seu comportament burlesc i atrevit.

Resulta ser un personatge especialment graciós i aporta una gran dosi de simpatia i alegria a la representació.

2.6.5 **Sant Antoni**, vesteix amb capa i capell negres, duu una gran gaiata de fusta, un enorme i tosc rosari penjat del coll, una creu i, a l'esquena, amagat sota de la capa, un *boto*[30] inflat a que li dóna un marcat aspecte de geperut. Duu també una llarga barba canosa

[25] A la fotografia nº 9 es mostra un diable en un moment de descans i aprovisionament.

[26] I encara deurien ser-ho molt més en èpoques anteriors a l'enllumenat elèctric.

[27] Sota els pantalons i la samarreta blancs, roba interior gruixuda per evitar galipàndries indesitjables.

[28] A la fotografia nº 5 podem veure la colla de diablets, vestits i preparats per a la festa.

[29] Apareix a la fotografia número 7 entre Sant Antoni i Sant Pau.

[30] En català convencional, "bot".

postissa[31].

El sant representat és Sant Antoni Ermità, també conegut com Sant Antoni dels Rucs o Sant Antoni del Porquet.

2.6.6 **Sant Pau** és l'acompanyant inseparable de Sant Antoni. Vesteix de manera similar a Sant Antoni, però no duu cap dels elements addicionals que guarneixen Sant Antoni (*boto*, creu, gaiata i rosari). No té perquè dur barba, si no és la natural que pugui dur l'home que el representa[32]. El sant representat és Sant Pau Ermità.

2.7 La **Santantonada**, pròpiament dita. El procés ritual i festiu[33]

Aquesta fase de la festa, també coneguda com a **Diablicada,** és la que constitueix la part més representativa i significativa del conjunt de la festa.

Després de la bendició dels animalets, la volta dels matxos i el bandejament del gall, i mentre duren els prolegòmens de la Santantonada pròpiament dita, els diablets volten per la plaça amb les samarres a la mà, examinant encuriosits la barraca, admirant els animals (entre els que s'inclou algun cavall) i deixant-se fotografiar per uns i per altres.

La nit al seu lloc, els assistents expectants, menjades o guardades les coquetes, la major part de bèsties tancades un altre cop al corral o a la gàbia, a la segona planta de l'ajuntament, diables, diableres, filandrona, Sant Pau i Sant Antoni es vesteixen i es preparen.

Quan tot està a punt, a la plaça irrompen músics (gaiter i *tabal*er), diableres i filandrona. Apareixen també els diables, fent una filera i agafant, a tot el seu llarg, una llarga i gruixuda corda. Amb la forca a la mà dreta i estirant de la corda amb l'esquerra, els diables dansen, fent

[31] A la fotografia nº 6, es mostra Sant Antoni de perfil, de manera que es pot copsar fàcilment l'aparença de geperut que dóna a Sant Antoni el *boto* protector. D'altra banda, a la fotografia nº 7 apareixen Sant Antoni i Sant Pau entre els que s'interposa la Filandrona.

[32] Apareix a la fotografia nº 7 conjuntament amb Sant Antoni i la Filandrona.

[33] Reduïdes les descripcions als prudents límits del necessari per a desenvolupar les comparacions, reflexions i interpretacions que es detallen en els capítols següents, de les diferents fases descrites de la Santantonada, aquest treball se centra a la que hem denominat "la Santantonada, pròpiament dita".

les passes sempre cap a endarrere[34], al so de la música de *gaita* i *tabal*.

D'aquesta manera, estirant de la corda mentre dansen cap a enrera, els diables miren d'arrossegar Sant Antoni que, a l'altre extrem de la corda, lligat per la cintura, es resisteix *desesperadament* a ser arrossegat i escarnit[35].

Sant Pau, que no va lligat, ajuda amb les seves mans a Sant Antoni i mira d'evitar el ròssec dels diables al llarg d'un itinerari, que és sempre el mateix[36], voltant pels carrers del poble. No és cap broma, una corda d'aquestes dimensions i característiques, lligada voltant la panxa de Sant Antoni podria escanyar-lo fàcilment si no hi hagués Sant Pau complint la funció de protecció. Aquesta immensa i *difícil* resistència dels sants, fa vèncer el sentit de la corda, alternativament davant o darrera, a un costat o a l'altre. Els assistents se'n ressenten i, amb la col·laboració de diableres i filandrona, no és infreqüent que diables, sants, públic, renecs i rialles es mesclin i cabdellin, voltats i embolicats per la corda.

Plantejada aquesta part de la Santantonada com la representació d'una lluita, no hi falta l'estratègia com a element decisiu d'aquesta lluita. Els diablets, armats amb les seves samarres, ataquen i colpegen amb totes les seves forces l'esquena -protegida pel *boto* inflat- de Sant Antoni. Amb una enorme violència, no exempta d'infantil simpatia, descarreguen contínues samarrades que ressonen per tot el poble al percudir sobre el *boto* del geperut. Malgrat que aquesta és la norma, sempre hi ha alguna descàrrega involuntària sobre altres parts darreres de Sant Antoni o de l'intocable Sant Pau.

Aquesta avantatjosa estratègia guerrera d'atacar per l'esquena, mentre s'arrossega pel davant, només pot ser contrarestada pels sants amb la seva resistència física i amb l'única arma, l'espiritual, que li queda a Sant Antoni per mitigar el suplici. Quan el sant es gira enrera i esgrimeix la creu, tots els diablets es veuen obligats a agenollar-se i resar un pare nostre. No hi

[34] No és gens fàcil ballar, dansant acompasats cap a enrera, estirant d'una corda i estant a escassa distància dels diables anteriors i posteriors, a un poble costerut (a més a més, cal tenir en compte que fins ben entrats els anys 70, el pavimentat dels carrers estava fet amb cantals marcadament irregulars) i després d'haver muntat la barraca i d'haver sopat considerablement.

[35] A les fotografies 10 i 11 es mostra els diables ballant i arrossegant Sant Antoni pels carrers i a Sant Antoni en el seu tram final abans de ser definitivament arrossegat dins la Barraca.

[36] Sortint de la Plaça, es puja pel carrer Més Alt, o carrer del Forn, fins al Placet de l'Església, des d'on es baixa pel carrer Major (passant pel capdamunt de la Plaça) fins al carrer de l'Arc. Després, pel carrer de la Ferreria (passant pel capdavall de la Plaça) cap al Carrer de la Font, costa avall, fins a la Costera i el Carrer Sant Cristòfol per on s'accedeix definitivament a la Plaça.

ha excepció, Sant Antoni i Sant Pau són inflexibles en l'exigència d'oració, que els propis diables i diableres toleren en una mena de respecte per les últimes alenades de voluntat del sant.

És el moment de remarcar els aspectes més estrictament logístics d'aquesta part de la celebració. Els moments d'oració dels diablets acostumen a ser aprofitats per diables, sants, músics, diableres, autoritats, filandrona i curiosos, per a calmar la set que aquest dur ritual comporta. Tanmateix, al llarg de tots els carrers per on transcorre la volta de Sant Antoni aquestes aturades per descansar, refer-se i calmar la set es multipliquen i tenen un punt culminant quan el seguici passa per davant del bar, lloc d'estació obligatòria.

Enguany, i per a gran sorpresa dels assistents habituals a la Santantonada tolellana, el seguici varià l'itinerari, afegint-hi la pujada al castell des del placet de l'església. D'aquesta manera, el pati del castell esdevingué lloc i moment de descans i abeuratge, tot substituint la funció que habitualment correspon al placet. Segons les informacions obtingudes posteriorment, aquesta etapa nova i excepcional havia estat objecte de pacte previ amb els propietaris del castell[37].

Abans de completar la volta per tots els carrers del poble, el seguici ha de passar dos cops per la plaça. Completada la volta al poble i retornat tot el seguici a la plaça, els diables malden per fer entrar Sant Antoni dins de la Barraca. Sant Antoni, sempre ajudat per Sant Pau, s'hi resisteix. Aquesta resistència se sosté fins que, després de diferents moviments al llarg i a l'ample, arreu de la plaça, a l'entorn de la Barraca, els diables aconsegueixen la seva fi.

Un cop Sant Antoni és tancat a la barraca, Sant Pau queda lliure i els diables executen el seu ball davant la Barraca. Al remat, encenen la barraca amb Sant Antoni, tancat dins, destinat a cremar i ser consumit pel foc en ella i amb ella. Tot seguit i ja sense música, els diables comencen a voltar la barraca encesa. A les flames de la foguera encenen els coets que prèviament han estat cordats a les puntes de la forca i, amb la forca voleiant en alt, volten contínuament la barraca mentre exploten i retronen els coets. Aquesta part del ritual es perllonga durant uns minuts, però la barraca segueix cremant durant hores fins a consumir-se completament. Mentrestant, al llarg de la nit, la gent aprofita per fer torrades de carn, xoriços, sardines, etc. i ressonar al caliu de brases i flames.

[37] Des dels anys seixanta el Castell de la Todolella és propietat i lloc d'estiueig de l'organista franco-argentí Ricardo Miravet. Amb la seva jubilació, s'han eixamplat considerablement les temporades que hi passa, acompanyat sempre per la seva esposa.

Sant Antoni és cremat, però caldrà que el lector es qüestioni què se n'ha fet d'aquell home del poble que representava Sant Antoni. Doncs bé, depenent de la humitat, de la intensitat i sentit del vent, de l'estat d'ànim i de la seva personalitat, el representador de Sant Antoni romandrà dins la barraca fins que percebi proper el perill que les flames el socarrin[38].

La combustió de la barraca[39] és un dels regals més impressionants que puguem fer arribar als nostres sentits. La visió en flamarada d'una enorme construcció vegetal, els milions d'espurnes que, cada segon, s'aixequen cap al cel negre i, alhora, recauen sobre la plaça. El crepitar melòdic de fulles, branques, costelles i maio, subratllat pel ritme dels coets dels diables. El fred desmesurat, brutalment sufocat per la colossal foguera. L'olor de pinassa, carrasca, ginebre i savina, devingudes llenya, flama, caliu i brasa. El gust obscur de la terra i dolç de la vida...

2.8 El **Ball**

Acabada la Santantonada pròpiament dita, mentre la barraca segueix consumint-se i amuntegant brases i cendres, la gent se'n va cap al ball. Aquest ball es duu a terme en un local tancat (a recer del fred), és sempre de pagament i té una doble funcionalitat.

D'una banda, esdevé el lloc festiu de trobada nocturna de la joventut de gairebé tota la comarca. A una comunitat comarcal on les manifestacions de lleure juvenil han estat històricament insuficients i són cardinalment escasses a l'hivern, aquesta constitueix una oportunitat per a que "acudixque gent d'altres pobles" i de "fer festa al poble".

D'altra banda, la recaptació de les entrades i, sobretot, la de les molt abundants begudes, són els ingressos que constitueixen la principal font de patrocini de la festa. No cal estranyar-se, doncs, que qualsevol petit inconvenient (meteorologia desfavorable, coincidència amb alguna festa en una altra localitat, etc.) pugui acabar sent considerat com una desgràcia.

El ball representa també el nexe d'unió entre la Santantonada pròpiament dita i els ressopons que, de manera més o menys improvisada es van celebrant al voltant de -i aprofitant- les brases de la barraca. Són moments en els que es fa palesa la reducció de la consciència que propicien el fred, la son, el cansament i la beguda.

[38] La seva sortida, feta amb rapidesa i dissimul, passa desapercebuda per la major part de la gent.

[39] A les fotografies 12 i 13 es mostra la cremada de la Barraca. La fotografia 14 és la imatge del cel tolellà en el punt àlgid de la cremada de la Barraca, un atapeït seguit d'espurnes que atarongen el cel.

2.9 **L'endemà**, diumenge

Diumenge de matí se celebra la **Missa** en honor al sant. A l'església i durant la missa, se segueix encara l'antic costum de segregar els feligresos segons el seu sexe i edat. Molt més enllà de la preconciliar separació entre homes i dones, a la Todolella, la segregació -que es manté a totes les celebracions de missa- és ben particular: a la dreta de l'altar les dones fadrines, a primera fila els d'ajuntament, als bancs immediats els homes vells, després els homes casats, darrera les dones velles i al final de la nau les dones casades, mentre que els homes solters s'instal·len al cor, de manera que dones solteres i homes solters no es veuen els uns a les altres.

Només acabar la missa, i sota el bandejar continu de les campanes, es fa la ***Professó***[40] encapçalada pels músics, per la bandera del sant i per la *peana*[41] amb la seva imatge, que és duta sobre les espatlles de quatre homes. Darrera, els majorals, les autoritats municipals, la resta dels homes en dues fileres d'atxes enceses i, finalment, les dones. Tot seguit, després de la *professó*, és fa la **Cercavila del migdia** amb finalitat recaptadora.

Pel que he estat informat, i vaig poder comprovar fa uns anys en un intent de reedició que es dugué a terme l'any 2000, diumenge a la tarda s'acostumava a ballar el **Ball Rodat**. Els majorals l'iniciaven amb el "Començament del Ball Rodat" i continuava tot el poble amb les jotes del Ball Rodat i el pas-doble que el seguia. Aquesta tradició, a la Todolella, està ara, en la pràctica, perduda.

2.10 L'**Almoneda** o dia de les txulles

Al cap d'una setmana de la Santantonada, és a dir, diumenge de Carnestoltes, se celebra l'Almoneda (o Armoneda), que consisteix a la *trança*[42] a la plaça de diferents plats o manufactures gastronòmiques, a punt de ser consumits, per tal d'ajudar a sufragar les despeses de la festa. S'hi afegeix també a la *trança* la carn comprada pels majorals destinada a ser torrada ("*Trança* de les Txulles").

2.11 La **Música**

[40] En català convencional, "processó".

[41] En català convencional, "peanya".

[42] En català convencional, "subhasta".

Al llarg dels apartats anteriors d'aquest capítol es fa referència a la música i als músics. La Santantonada compta amb unes quantes peces musicals que li són pròpies i característiques. La música és tant important que, per exemple, la Diablicada fóra inconcebible sense ella i sense el ball dels diables.

Els instruments que donen so i alegria i marquen el ritme de les celebracions són la *gaita* i el *tabal*. Tradicionalment interpretaven la música un gaiter i un *tabal*er del poble. En alguna ocasió, s'hi afegia algun músic d'algun altre poble de la comarca (per exemple, Camilo de Sorita). Als darrers anys s'hi han afegit adolescents tolellans, fins a totalitzar dos gaiters i tres tabalers. Avui, són els músics de la Todolella els que són molt freqüentment sol·licitats per interpretar la música de les santantonades a altres pobles de la comarca.

La música del ball, en canvi, corre sempre a càrrec d'alguna orquestra, és a dir d'algun grup o conjunt dels que versionen els ritmes de moda, habitualment contractats a les festes majors.

No obstant això, i encara que, certament, el tractament de l'element musical podria tenir molt més contingut a aquest treball, la seva dimensió, que exigeix l'acotació del seu àmbit, impedeix profunditzar en aquest aspecte tant com, d'altra banda, suscitaria el seu interès[43].

[43] Una bona font d'informació sobre la vessant musical de la Santantonada ens l'ofereix Pellinski (1991).

3. BREU COMPARACIÓ AMB LA SANTANTONADA FORCALLANA

Dediquem aquest capítol a la comparació dels principals elements de les Santantonades tolellana i forcallana, centrant-lo en les diferències més destacables, sobretot les que poden tenir major rellevància quant a les interpretacions i hipòtesis que seran exposades i comentades als capítols posteriors. El contingut del capítol parteix de les meves observacions, de les dades obtingudes dels informants i de les lectures realitzades.

- La Santantonada forcallana se celebra la nit del divendres més proper al dia 17 de gener, data en la que l'Església Catòlica celebra oficialment la festivitat de Sant Antoni Abat. Aquesta diferència de **calendari**, on el forcallà té l'aparença molt més 'domesticada', és a dir, molt més adaptat al calendari i santoral oficials, és prou significativa i realça la importància del fet que el tolellà respongui a un calendari lunar.

- Mentre el **Sant Antoni** tolellà duu un **rosari de grans** relativament voluminosos (més que els dels rosaris convencionals) penjat del coll, el Sant Antoni forcallà duu penjat un collar **de mandarines** (antigament pomes[44], en tot cas, fruites).

  Ressaltar aquesta diferència és important, perquè ens permet, d'una banda, constatar que els elements de religiositat catòlica de la festa no es manifesten de la mateixa manera d'un poble a l'altre.

  D'altra banda, des del meu punt de vista, fixar l'atenció en aquest fet, ens permetrà un millor seguiment i aplicació a la Santantonada tolellana de tot allò que han elaborat diversos autors i referim en capítols posteriors sobre l'origen històric i significació de la Santantonada.

- Al Forcall, la persona que encarna el personatge de **Sant Antoni no duu *boto*** protegint-li l'esquena. Aquest fet, encara que no essencialment, canvia les formes de la Santantonada, pròpiament dita, atorgant molt menys protagonisme als xiquets. D'altra banda, Sant Antoni és arrossegat per una corda que, si a la Todolella duu lligada a la cintura, al Forcall la duu lligada a un braç.

- L'acompanyant de Sant Antoni és conegut a la Todolella com Sant Pau, mentre que al Forcall és conegut com a Morondo o Borondo[45].

[44] En el parlar dels Ports "*mançane*s".

[45] Una altra denominació a algun altre poble de la comarca és la de Badal.

- El cap dels diables, que ocupa el primer lloc a la filera, gestiona la llargada i estira de la corda i marca el pas per l'itinerari, té al Forcall una caracterització i una personalitat molt més marcada que a la Todolella. Al Forcall és ell sol qui condueix Sant Antoni, se l'anomena **el "Despullat"** i llueix una o més bufetes de porc que duu inflades al bescoll. Igual que en el cas del rosari de mandarines de Sant Antoni, parar compte a aquest element ens facilitarà entendre millor les interpretacions proposades per diversos autors[46.] D'altra banda, cal recordar que, abans d'arribar a l'actual era de consum massiu de béns de producció industrial, les bufetes de porc, ben netes, constituïen unes joguines valoradíssimes pels xiquets, molt més que els actuals globus.

- La **Filandrona** o Fulandrona tolellana és, al Forcall, la **Filoseta**, encara que amb personalitat i funcionalitats pràcticament idèntiques. Al Forcall duu esquelletes a la cintura.

- Les **Diableres** tolellanes són, al Forcall, **Botargues**. Al Forcall, en comptes de gaiates, duen a la mà "**pellots**" similars a les samarres que duen els diablets a la Todolella.

- Al Forcall existeixen els "**Cremallers**", dos personatges que, amb capa i barret negres, sostenen i incorporen al seguici, tot il·luminant-lo, sengles cremallers[47] de quasi dos metres d'alçada. Sens dubte, un element que, abans de l'arribada de l'enllumenat elèctric, devia estar present, en una forma o altra, a la Santantonada tolellana.

- A la Todolella es planta la Barraca al mig de la Plaça, al Forcall, a un extrem de la Plaça[48].

- D'ençà la Santantonada de 1996, al Forcall s'ha recuperat un element de la Santantonada que havia desaparegut cap a la dècada dels anys 60 i de la que no he obtingut constància de memòria a la Todolella. Es tracta dels **Botets**, un joc que, tal com descriu Bouché (1998: 10-13), consisteix a saltar amb els peus junts, quatre o cinc *boto*s, a mig inflar, col·locats en terra a una distància aproximada de 40 centímetres.

- Al Forcall, el dissabte a la tarda, es fa la representació, plena de simbolisme[49], de la llaurada (amb aladre, naturalment) i la sembrada de la Plaça.

---

[46] Particularment, H. Bouché (1983, 1995 i 2001).

[47] Cremaller o teiera; recipient de ferro que antigament servia per posar i cremar les *tees* (teies) que il·luminaven els carrers o espais oberts.

[48] Actualment, davant de casa dels Ossets. Antigament, davant de l'Ajuntament.

[49] Tal com es detalla al capítol corresponent.

- La Santantonada forcallana frueix d'una certa notorietat i és coneguda fora de la comarca. Prova d'aquesta notorietat és que, des de l'any 2001, el Bisbe de Tortosa assisteix a la Santantonada forcallana.

4. APUNTS PER UNA CONTEXTUALITZACIÓ SÒCIO-CULTURAL

El contingut d'aquest capítol desenvolupa algunes reflexions qualitatives al voltant de la influència que exerceixen, sobre la celebració de la Santantonada, les variables socials i culturals[50] més característiques i rellevants de la realitat dels Ports i de la Todolella a les darreres dècades.

Als últims cent anys, la comarca dels Ports ha estat exportadora de recursos humans. Com queda fora de l'àmbit i el caràcter del projecte omplir el treball de dades estadístiques demogràfiques quantitatives, em limito a il·lustrar-ho destacant que el ritme de decreixement[51] de la població (que pel total comarcal ha estat d'un promig del 1'5 % anual en aquest període) a la Todolella ha estat del 2%[52]. Aquest procés ha tingut com a conseqüències directes i evidents la quasi **desertització**, l'actual envelliment de la població i el detriment del capital humà disponible.

Aquesta emigració de persones de la comarca crea un considerable volum de població que està plenament inserit en el mode de producció industrial i forma part de la cultura i el mode de vida urbà[53], però manté la relació amb la comarca dels Ports.

Des de fa unes tres dècades, un nombre rellevant de nadius comarcals **emigrats,** o de descendents d'aquests, s'ha abocat a condicionar i millorar vells habitatges heretats o adquirits als pobles d'origen, creant tot un estrat de població, en molts casos més nombrosa que la resident, que hi passa períodes vacacionals i festius, integrada a molts dels aspectes de la realitat social, i, fonamentalment, a la participació festiva. Això ha estat possible gràcies a:

- la transformació de les condicions de vida dels estrats populars industrials i urbans, de la qual cosa la possessió i ús i de l'automòbil n'és un bon símbol,
- la millora de les comunicacions vials cap a la comarca,
- les relacions familiars, els afectes personals i culturals i, fins i tot,

[50] A http://www.geocities.com/bergantes/ (31.03.2004) es troba una panoràmica lúcida i crítica, amb intel·ligents comentaris, sobre les realitats i interaccions de les variables culturals de la comarca.

[51] Al que caldria afegir, fins fa un parell de dècades, la població emigrant temporera i, des de fa un parell o tres de dècades, la població estudiant desplaçada. Ambdós casos motius de major feblesa en la continuïtat del capital humà disponible.

[52] Dades d'elaboració pròpia a partir de les obtingudes a http://www.seppv.uji.es/ (31.03.2004). A l'annex 2 s'adjunten gràfics d'evolució de la població dels Ports i de la Todolella al llarg del segle.

[53] Fonamentalment a Barcelona i també a Castelló.

- l' excel·lent clima estiuenc dels Ports.

Les festes majors, els aplecs i la Santantonada exerceixen un considerable factor socialitzador d'aquest estrat de població temporal, en el sentit del que diu Josefina Roma (a Prat, J. et al., 1985: 204-214):

> Cada festa té les seves mides òptimes, més enllà de las quals perilla la seva pròpia existència, bé per massa assistència de forasters que no la saben interpretar, bé per ser una societat 'relictual' que no té prous individus per jugar tots els rols festius necessaris (...) En molts d'aquests casos es perllonga la identitat més enllà dels confins geogràfics de la comunitat, per a arribar a la consciència d'identitat a la ciutats on ha emigrat la població. La celebració de la festa serveix per retrobar-se i reafirmar els lligams de la xarxa de relacions socials que es (...) la que confereix la identitat.

Aquest fenomen de l'aparició i reaparició festives i efímeres, però periòdiques, dels emigrants de primera, segona i successives generacions, és socialment molt saludable i es consolida, no sense que es generin, de vegades, certs recels per part d'alguns habitants dels pobles.

Aquests recels són substancialment alimentats per dos factors:

- d'una banda, una visió microlocalista que, una mica carrinclona i matussera, i no exempta d'una certa perversitat, fa que alguns naturals residents se sentin temorosos de perdre la patrimonialitzada **prerrogativa en la definició i el control econòmic dels trets fonamentals de les festes** i tendeixin a escometre, bé que molts cops de manera subtil, tot allò que identifiquen com a modern i/o foraster. Aquesta visió, no s'interessa a potenciar els aspectes de cultura popular de la Santantonada tal com els definim a aquest treball, sinó que els deixa dissoldre dins del sistema cultural dominant.[54]

- d'altra banda, la conseqüent reacció a allò que Amando de Miguel (1976: 39-43) anomena *efecto demostración*, dels emigrats quan aquests fan **ostentació**, davant els seus paisans, d'indicis materials del seu triomf al nou entorn on es guanyen la vida.

Sense que estiguin exempts de certa correlació amb les actituds polítiques quotidianes[55], o

[54] En altres paraules, podríem dir que aquesta visió, en aparent paradoxa, anihila qualsevol afany de contextualització cultural i, en canvi, encamina els vigorosos elements que constitueixen els actius del seu subsistema cultural a dissoldre's al sistema cultural dominant.

[55] La conflictivitat de les quals no es dona a la Santantonada, al menys al nivell que, de vegades, hom ha pogut percebre a la festa major d'estiu.

amb les desavinences personals, aquests recels brollen d'una dura arrel ideològica, en un context festiu les característiques del qual es poden descriure amb aquestes paraules de Prat i Contreras (1987: 127):

> Hi ha contexts festius en els quals, com ja apuntàvem de bon començament, la igualtat priva enfront de la desigualtat, l'anomia enfront dels sistemes de nomenclatura, i l'absència d'estatus enfront de l'estratificació social (...) la inhibició i el rebuig pot ser una actitud.

En sincronia amb la **dissolució del món agrari tradicional**, la tolellana és avui una microsocietat no del tot integrada al mode de producció industrial, però sí al mode de consum industrial i a les activitats lligades a la residència vacacional discontínua de les generacions d'emigrants (construcció, manteniment, comerç al detall, etc.), i encaminada cap al mode d'activitat econòmica de serveis turístics i derivats. Tot plegat, es donen i s'han de donar grans canvis en l'estructura econòmica i en l'organització de la quotidianitat i, necessàriament, en l'epistematització i la consolidació dels punts de referència cultural que contrapesin els canvis bruscos en la vida social.

Dit d'una altra manera, aquest procés, que també comporta el canvi en la periodització de les activitats de les persones, es veu acompanyat per fenòmens com el despoblament explicat, la irrupció de la televisió com a altar domèstic generador de rituals de passivitat i la incipient aparició d'un turisme rural que, en part, és turisme de la festa. Tots aquests són factors de dissolució de la vida cultural en sistemes més potents. Així, la Santantonada, pot evolucionar, bé cap a una futura desaparició, bé cap a una nova institucionalització, de tall més folklorista, amb elements de professionalització i/o comercialització; esdevenint, potser, objecte d'apropiació.[56]

Els canvis en la manera de viure comporten canvis en els seus exponents. En la consolidació de les noves referències d'estabilitat, entre les que els usos estètics i ideològics de la Santantonada han de jugar un paper molt valuós, així com per optimitzar el seu paper socialitzador, ha de resultar importantíssima l'aportació de:

- Les persones que composen el sector de capital humà més qualificat.
- El dinamisme cultural de les generacions de joves i dels emigrats i descendents.

[56] Procés que, com comento al capítol dedicat a la *Santantonada popular i tradicional*, s'ha donat en cert grau en alguna altra manifestació festiva i cultural tolellana (les Danses) i que, al seu moment, facilità la seva conservació.

En tot cas, aquesta petita especulació prospectiva quant a l'avenir d'aquesta festa transgeneracional[57], ambiciona, com a principi essencial, la popularitat de la Santantonada tolellana. Popularitat conscient per participativa, i popularitat inconscient, per alternativa a la cultura de masses.

[57] On els vells poden recordar la seva joventut sense incórrer en *diacronies*.

5. LA SANTANTONADA COM A FESTA

L'objectiu d'aquest capítol és la reflexió i l'anàlisi sobre el sentit de la festa i la contextualització de la Santantonada com a festa.

5.1 Elements teòrics per a una definició de festa

No fóra mal inici plantejar-se un interrogant i, seguint Escuder (2001: 15-27), preguntar-se si no és tot un contrasentit mirar de parlar seriosament de la 'festa'. Probablement, si escampéssim aquesta inquietud entre els participants (és a dir, gairebé la totalitat dels assistents) a una Santantonada, l'interrogant esdevindria molt robust.

Correspon, però, al treball de les característiques del que aquí es presenta, parlar, raonar, reflexionar sobre el concepte de la *festa* d'una manera, tant com seriosa, disciplinada, rigorosa, sensata i adequada als procediments i mètodes generalment admesos a l'especulació acadèmicament ortodoxa. Emprant paraules de Manuel Delgado (1992: 11), podríem dir que aquesta reflexió ens obliga a "ultrapassar àmpliament l'aspecte pintoresc, lúdic o espectacular".

Assentat aquest principi, examinem quins elements ens han de permetre compondre una definició prou descriptiva del concepte de la "festa" que, alhora, n'extracti l'essència i sigui prou funcional per a permetre'ns contextualitzar-hi la Santantonada.

Joan Prat i Jesús Contreras (1987: 113) defineixen la festa com un conjunt estructurat d'elements integrats en una gramàtica que, podríem afegir, l'hi dóna sentit i consistència. Més enllà d'aquesta abstracció, convé detallar tota la sèrie d'aspectes que ens han d'ajudar a donar cos al concepte de festa.

- Els **marcs de la festa són els mateixos que els marcs d'integració personal**: família, lloc, feina. La **festa es contextualitza en funció de variables com l'edat o de paràmetres com el sexe, la classe, l'ocupació,** ofici o professió dels participants, o del que pugui aportar-los (diversió, prestigi, etc.). És a dir, podríem dir que, des d'aquest punt de vista, els marcs de la festa són ben bé els que defineixen la identitat, la festa és font i mecanisme de construcció d'identitats col·lectives. Podríem dir també que, quan els marcs d'integració personal es troben en fases diferents de processos (o xocs) d'aculturació[58], la festa pot veure modificada la seva funcionalitat com a **element d'integració** fins a arribar a actituds

[58] La qual cosa implica dinàmiques de canvi cultural.

d'inhibició i/o rebuig.

- La festa és quelcom social, és ocasió de trobada, crea i manté intensa interacció social, és **factor socialitzador**. Segons J. Roma (a Prat, J. et al., 1985: 204-214), més enllà de significar un punt de cooperació, la festa, com a punt de trobada i de convivència, és també punt on poden fer-se paleses desavinences, rivalitats i animadversions entre persones i entre col·lectius. La festa facilita, molts cops, **palesar** o reforçar els **conflictes** socials existents.

- La festa té o pot tenir altres **funcionalitats**, per exemple, les biològiques com reparar el desgast quotidià, les que podríem dir-ne dionisíaques (erotisme, joc, espontaneïtat, afirmació de la vida), religioses, de significació oculta al nivell explícit per refugiar-se implícitament a l'inconscient col·lectiu, etc.

- Però d'entre totes les funcionalitats de la festa, la que vull destacar com a concepte teòric que ens ha de resultar de gran utilitat per a contextualitzar la Santantonada és la proposada per Prat i Contreras (1987: 134 i ss.), quan afirmen que la festa pot sobreviure ritualitzant-se, perdent la seva relació immediata i funcional amb el conjunt de la cultura. La festa sobreviu i es desenvolupa perquè ella mateixa constitueix una necessitat. Més que els motius originals o la seva història, la seva importància és la festa pura, el fet que **la gent s'ho passa bé**.

- És també espectacle que la col·lectivitat s'ofereix de sí mateixa i a sí mateixa, és a dir, és participació. Prat i Contreras (1987: 94) ho il·lustren quan afirmen que "la Patum és una festa i un espectacle al mateix temps (...)".

  Aquest **espectacle** suposa la realització d'un conjunt seriat de **rituals**[59], que **dramatitzen principis** i constitueixen, també així, elements de socialització. Aquests rituals, com explica Roma (a Prat, J. et al., 1985: 204-214), esdevenen concentracions periòdiques de l'experiència col·lectiva, de reunificació i solidaritat de l'individu amb el col·lectiu, tot amb la finalitat de mantenir l'harmonia social.

[59] Maisonneuve (1991: 14-20, 135-142). Defineix els ritus com sistemes específics de codificar, de caràcter gairebé immutable, que permeten a persones i a grups establir una relació amb el sagrat, entenent com a sagrat uns valors intrínsecs i suprems, és a dir quelcom més que la societat hipostàtica i transfigurada. Els rituals tenen funcions de comunicació i de regulació entre individu i societat, de manteniment del vincle social i consagració de les diferències de condició social. També regulen els

En aquest sentit, de manera més o menys explícita, la festa conté mecanismes identitaris i, fins i tot, classificadors.

- D'altra banda, el component ritual de la festa fa que aquesta sigui part d'un sistema de creences mítiques i ancestrals d'origen més complex i profund, probablement oblidat amb el pas del temps. La festa és també sistema d'adscripció a **valors**, a una determinada ideologia cultural i constitueix, per tant, un eficaç mecanisme pedagògic.

- La festa té també una funció de ritmar el temps social, tal com es detalla a l'apartat dedicat al Calendari. La festa, creant espais temporals periòdics que sacralitza i ritualitza, dimensiona, pauta i **deshomogeneïtza el temps**.

- La festa, és **desordre**[60], és sàtira de la quotidianitat, és representació d'un cert caos, és imatge de **subversió**, és utopia en el sentit que deconstrueix la realitat i inventa i mostra realitats alternatives.

M. Delgado (1992: 46-53), amb un punt de vista[61] que cal no menystenir, es decanta per valorar com a predominant la vessant conservadora d'aquest aspecte del concepte de la Festa, quan diu:

> La conjuntura festiva és alhora una apoteosi del desordre cosmogònic i una exaltació de l'ordre establert, situada per l'acció social, política o religiosa al servei de la conservació d'un determinat estat de coses que vol presentar-se com incommovible.

De manera que aquest caos aparent no fóra sinó una dramatització de la festa com a "pa i circ" alienador (Prat i Contreras, 1987: 131), vàlvula de seguretat del sistema dominant.

- La festa, moltes vegades, és destrucció i **violència**, suposa una certa obligació ritual de menjar, d'agredir, de ser cruel, fins i tot de matar, tot enmig d'una concepció espectacular.

---

afectes, redueixen l'angoixa i canalitzen els sentiments fonamentals, tot perseguint dominar l'inestable i el desordre.

[60] Encara que programat, com ho certifiquen els inefables *Programes de Festes*.

[61] M. Delgado vol il·lustrar aquesta opinió emprant, entre d'altres molts exemples molt més adients, el d'un Sant Antoni presumptament triomfador dels diables. Aquesta "constatació" d'un Sant Antoni que, triomfant, s'allibera de la abrasada no és privativa de Delgado, la trobem també en altres autors, com Salvador Palomar.

M. Delgado (1992: 57-64) ho interpreta com la canalització regulada de la violència social, evitant el seu esclat i convertint-la d'element disgregador en energia socialitzadora i factor de pau social.

Maisonneuve (1991: 61) contempla també la funcionalitat d'aquests rituals que representen la violència com vàlvula d'escapament, permetent alliberar puntualment les pulsions agressives.

Sense sortir de l'àmbit ritual, René Girard (1995: 127-149, 322-344) teoritza que els ritus sacrificials són fórmules de violència que reemplacen un estat original de violència generalitzada[62] i recíproca entre iguals, amb pretensions d'apropiació violenta d'allò del que són incapaços de repartir-se pacíficament. Al poder-se localitzar a un ser únic, de categoria 'sacrificable', els rituals sacralitzen la víctima[63], tant com a responsable dels desordres anteriors, com de l'assossegament després de la seva mort. Tot això sense que els actors tinguin consciència clara de l'efecte d'aquesta representació, que queda ocult des de sempre.

- La festa és **irracionalitat**, també des del punt de vista **economicista**. D'una banda, la festa no maximitza l'ús instrumentalment racional i immediatament productiu del temps, és a dir, la festa és una mena de *pèrdua de temps*. D'un altre cantó, la festa pot suposar despesa exagerada, exaltar l'abundància i l'ostentació; sovint, quan es fa festa, no ens n'estem de res, fins a -si cal- destruir directament, tot fent exhibició de luxe aparentment inútil[64].

5.2. La Santantonada és festa

Coneguda la descripció detallada de la Santantonada, i atesos tots aquests elements genèricament definitoris de la festa, dir que la Santantonada és una festa és anar molt més enllà que enunciar una simple tautologia. La Santantonada és gairebé un cànon que comprèn els elements definitoris del concepte de festa.

La Santantonada és un conjunt ordenat d'elements estructurats d'una manera consistent que l'hi dóna sentit. Forma part d'un calendari deshomogeneïtzador del temps. És motiu de trobada,

[62] No dependent de l'explotació i l'alienació, ni de la rivalitat edípica.

[63] En l'elecció de la qual, l'atzar no és aliè.

[64] Aquesta aparença inútil dependrà, en bona mida, en les expectatives d'ostentació de poder i status que puguin posar de relleu aquestes manifestacions de luxe.

de convivència i d'interacció social. Incorpora i ofereix funcionalitats religioses, rituals i socials, d'entre les que, en la meva opinió, destaca com a més immediata la seva pròpia essència lúdica, el fet que els assistents la frueixen, s'ho passen bé, la xalen.

El seu riquíssim component ritual, fa que, probablement, es tracti de part d'un sistema més complex i profund, oblidat amb el pas del temps.

De la Santantonada també en podem dir que és festa espectacle. No un espectacle de masses, sinó actuat, molt més que representat, per la mateixa col·lectivitat que festeja. És enrenou, música, capgirament; conté elements simbòlics i materials de violència, destrucció, irracionalitat, malbaratament; és incorrecta fins i tot per a les avaluacions més insospitades[65].

[65] A la tardor de 1994, dins el marc de l'Expocultura que es dugué a terme al Moll de la Fusta de Barcelona, es féu una singular celebració de la Santantonada, després de la qual, dues noies s'adreçaren, mai grollerament però sí amb un puntet d'agressivitat, a un dels diables, encara vestit, i el tractaren a ell i a la celebració que acabaven de contemplar, d'incultes, mostrant ostensiblement el seu escàndol pel fet que hi hagués gent que fes festa cremant arbres. Aquest fet, que no cal considerar més enllà de l'anècdota (tot i que el detall de les circumstàncies posaria de relleu aspectes molt més significatius) és prou il·lustratiu de com pot arribar a ser de polièdrica la *incorrecció* de la Santantonada.

6. ORIGENS I SIGNIFICACIÓ DELS ELEMENTS PRINCIPALS

6.1 Cercar els orígens i la significació?

M. Delgado (1992: 17-19, 82, 91) considera que la recerca de l'origen de la festa és quelcom inútil. Ho expressa així:

> Si els membres d'una comunitat festiva no (...) saben explicar perquè fan la festa i (...) perquè la fan com la fan (...) és perquè, en primer lloc, no tenen cap necessitat de fer-ho, però també perquè la funció que la festa exerceix -més enllà de la creació d'una identitat- es verifica de manera automàtica, al marge de la consciència dels individus que la conformen.

Aquest quasi-nihilisme enllaça amb l'escepticisme envers la Tradició i la Popularitat de les festes explicat al capítol dedicat a la Santantonada popular i tradicional. Dins d'aquell capítol argumento també com, en la meva opinió, cal excloure la Santantonada d'aquests contra-tòpics, en la mida que no s'inclou en el cànon decimonònic de la tradició popular i és manté al marge del folklorisme. Per això considero molt important estudiar els orígens i la significació del elements de la Santantonada.

Com detallo al llarg d'aquest capítol, alguns d'autors[66], referint-se directament a la Santantonada, la defineixen, en general, com una festa amb orígens ancestrals indeterminats i que podria respondre a la cristianització de cultes primitius.

Segons exposa Bouché (2001: 141-149), l'any 1232 es funda la Confraria de la Santíssima Trinitat i Sant Antoni, i al 1238 Joan II aprova els capítols de les confraries de les aldees de Morella. Escuder (2001: 15-27) afegeix que, al 1311, "el Sínode Diocesà de Tortosa institueix, entre altres, la festa de Sant Antoni", mentre que "La confraria del Forcall apareix aprovada pel rei Joan I d'Aragó el 1388, tot i que és possible que ja funcionara anteriorment". Palomar (2000: 190) parla de datació documentada de diables[67] a Tortosa el 1448.

Probablement, l'estudi i contrast de la documentació corresponent, fora de l'àmbit de possibilitats del present treball, aportaria interessants detalls quant a la definició, la forma i el

[66] Capmany (1982, 1ª edició 1951), Amades (1982, 1ª edició 1950), Fàbregas (1978 i 1979), Soler (1998), Bouché (2001, etc.).

[67] No necessàriament de la Santantonada.

contingut d'aquesta festa. Tot i així, les dades referides ens aporten, per sí mateixes, una certa llum sobre els orígens formals de la Santantonada.

Ara bé, arribar a establir unes hipòtesis prou fonamentades sobre els orígens del contingut de la Santantonada, obliga a analitzar els elements i costums que la composen, tant o més que el seu propi conjunt. L'existència a la Santantonada de personatges amb aspectes o funcionalitats similars però no idèntics, els uns al costat dels altres, amb rols específics però complementaris, dóna peu a reflexionar sobre els orígens i els significats, diversos, juxtaposats o sobreposats, d'aquests elements.

6.2 El Calendari

La Santantonada tolellana se celebra la nit del dissabte al diumenge de la setmana que fa vuit abans de Pasqua. Coincideix, per tant, amb la segona lluna vella de l'hivern; la seva periodicitat correspon a un calendari lunar. La del Forcall, en canvi, se celebra la nit del divendres més proper a Sant Antoni i s'inscriu, per tant, dins del calendari solar gregorià convencional. Aquesta diferència de dates i de calendaris invita a reflexionar sobre l'origen de la determinació de la data de la festa i els seus possibles significats.

Moltes cultures, antigues i actuals, calculen la mesura del pas del temps en calendaris basats en els cicles lunars tant o més que en els solars. Una de les formes antigues d'establir el seguiment social del temps mitjançant festes era la cèltica, amb les festes d'Imbolc (1 febrer) i Beltine (1 de maig), de les que podria establir alguna relació amb la Santantonada. D'altra banda, mirar de relacionar el calendari lunar de la Santantonada amb calendaris com el musulmà o el jueu, podria resultar-nos fructífer i aportar-nos interessants elements de coneixement. De tota manera, la naturalesa i dimensió establertes per a aquest treball, deixen fora del seu de l'àmbit l'estudi d'aquesta relació.

El calendari romà prejulià era estrictament lunar. El cap d'any era celebrat a la primera lluna nova immediata al desgel, és a dir, cap a l'u de març (Caro Baroja, 1986: 162). El calendari creat per Juli Cèsar (45 a.C.) suposà l'adopció d'un calendari solar amb començament l'u de gener. Val a dir, per tant, que l'establiment de celebracions periòdiques seguint un calendari lunar hauria de mostrar una relació directa, bé amb les celebracions cristianes lligades al cicle litúrgic Pasqual, bé amb celebracions d'altre tipus, d'origen prejulià o musulmà.

En tot cas, la proximitat i la sincronia amb la celebració del Carnestoltes, ens obliga a enfocar la valoració del calendari a la llum del que aporta el coneixement del calendari carnavalesc. Caro

Baroja (1986: 43-48, 148-149) analitza detalladament el cicle temporal carnestoltenc i conclou que la seva celebració s'insereix a un marc de temps d'estructura social i religiosa, caracteritzat, més que per l'aritmètica del calendari, pel contingut que l'hi donen les accions de les persones[68]. Aquest període, del que els dies de Carnestoltes en són com un resum, pot començar a Sant Nicolau, Reis, Sant Antoni, Sant Blai, etc. Tot plegat, la Santantonada, com el Carnestoltes[69], del cicle del qual sembla formar-ne part, representa una mena de compendi condensat i concentrat de les celebracions que, a l'Edat Antiga, es duen a terme amb motiu del canvi d'any.

Cal també preguntar-se quina pot ser la relació tangible entre el Sant Antoni del calendari gregorià i la Santantonada del calendari lunar tolellà, aparentment tan inconnexos, però, sigui casual o no, lligats per una relació aritmètica simple. Si partim de la primera data possible per la celebració de la Pasqua, és a dir, quan la primera lluna vella de primavera és més propera a la data de l'equinocci de Març, i retrocedim les vuit setmanes que hi ha entre Santantonada i Pasqua, anem a parar a una data aproximada del 27 al 31 de Gener que, aproximadament, correspon a la del Sant Antoni del calendari julià[70] (abans de l'ajust gregorià[71]).

Amb punts de vista més generalistes i pragmàtics[72], altres autors avaluen aquest calendari des d'òptiques diferents. Per exemple, Delgado (1992: 14) afirma que el Carnestoltes forma part del calendari cristià i que cal considerar-lo tan religiós com la Quaresma, en tant que és part del mateix sistema del calendari cultural romà. Prat i Contreras (1987: 43), per la seva part, estableixen una relació causa/efecte entre l'alliberament de temps que suposaria la reducció hivernal de la feina agrària i l'increment de l'activitat festiva. Així mateix, Juliano (1986: 47) parla de la divisió de l'any en dos cicles, l'agrícola (de Pasqua a Tots Sants) i el ramader (Nadal a Pasqua), on s'inclou Sant Antoni.

---

[68] Encara més, Caro Baroja (1986: 151) raona que "aquest període de carnaval és semblant al pagà dels darrers temps de l'Imperi i el protocristià. Els interessos dominants de la societat que celebrava aquestes festes són anàlegs als d'una societat que havia canviat de creences, però seguia treballant, amant, creixent i reproduint-se de la mateixa manera."

[69] Caro Baroja (1986: 123-124) explica com, a l'Urgell, el Carnestoltes comença amb el Ball Rodó el dia de Sant Antoni, com al Forcall. La coincidència de la Santantonada amb el cicle carnestolenc és també assenyalada per Bouché (2001).

[70] Aquesta constatació no oculta la rellevància d'altres dificultats, per exemple, el còmput setmanal com a mesura del temps, molt més propi del calendari litúrgic que dels calendaris antics.

[71] La idea de referir les dates al calendari julià em sorgeix a partir de Juliano (1986: 42), segons la qual, fins la reforma gregoriana del calendari, el solstici d'hivern coincidia amb la festa de Santa Llúcia.

[72] Que en aquest cas no vol dir, en la meva opinió, millors.

6.3 La Bendició de les bèsties

Els romans celebraven el dia 12 de desembre la festa de la Consuàlia (dedicada al déu Consus). Aquell dia, les bèsties de tir no treballaven i eren guarnides i coronades amb flors (Grimal, 1994) i passejades d'aquesta manera, amb finalitat preservativa (Caro Baroja, 1986: 152-153). Aquest mateix autor (1986: 345) explica que, a les Lupercàlies, les vestals oferien pastissos. Pràcticament, com assenyala Alfons Llorenç (1992: 24-26), el mateix que a la Bendició de les Bèsties.

Per la seva banda, Amades (1982: 474) descriu que, per Sant Antoni, les cavalleries es guarneixen amb els seus millors arreus. També diu, però, que és molt possible que el patrocini de Sant Antoni sobre les cavalleries no sigui massa antic[73].

6.4 El Bandejament del Gall

El Bandejament del Gall, tal com hem descrit, és un joc. I com a joc, té el seu premi, el gall, molt valuós en èpoques anteriors a la nostra. Podem il·lustrar el valor del gall com a premi amb un fet: a la veïna població de Saranyana, avui despoblada i assimilada a la Todolella, es conserva, vora el camí, la Roca del Gall, anomenada així, segons m'han explicat, perquè el gall era el premi pel guanyador de la cursa que es feia des de la dita roca fins el poble, coincidint amb la festa major. El valor del premi –un estimable aliment- era tan important que donava nom a l'escenari del joc.

No obstant, més enllà d'aquesta primera interpretació del Bandejament com un joc i del Gall com un important premi, ens hem de plantejar la significació del joc i, encara més, el simbolisme del gall.

Podem interpretar amb Jordi Pablo (a Prat, J. et al., 1985: 154), que "(...)s'entén el joc com una expressió codificada del ritual, i el ritual com una manifestació externa dels mites(...)" i que "el joc crea un ordre i per tant té una finalitat estètica". Això, que també podem aplicar al joc forcallà dels Botets, però, no ens eximeix de preguntar-nos el per què de fer patir i de sacrificar el gall.

[73] A més a més, Amades (1982: 477) fa referència a les grans esquelles que lluen les cavalleries beneïdes (anomenades *tumbes* a la Todolella i, segons Violant i Simorra, *crestoneres* al Pallars), que, diu Amades, responen a un antic culte solar i lunar per a guardar de mals els animals, lluny d'un punt de vista molt més pragmàtic, que reconeix la utilitat de les esquelles per advertir de la proximitat de les bèsties o per a localitzar-les i evitar la seva pèrdua.

Caro Baroja (1986: 79-90), per la seva banda, detalla diversos casos de festes similars al Bandejament del Gall a diferents àmbits geogràfics. Ens aporta la interpretació del gall com a mena de símbol de la vida, expulsor de la mort i dels mals esperits i del seu sacrifici com a mortificació religiosa de l'esperit luxuriós i carnal.

Soler afirma que "els sacrificis dels galls són antiquíssims: amb motiu del solstici d'hivern, ritu solar; i també als ritus de construcció: sota la primera pedra se solia enterrar el gall sacrificat" (1998). El Bandejament del Gall de la Santantonada, podria, doncs, entroncar amb aquests sacrificis solsticials. No obstant, aquesta hipòtesi tampoc ens donaria resposta a per què és un gall el sacrificat.

Quina significació pot tenir la mortificació del gall, del premi?. El Gall és un premi valuós i com comento al capítol dedicat a la vessant religiosa de la Santantonada, freqüentment, als rituals, allò sacrificat és el que és considerat com a més valuós. Això podria obrir-nos el pas cap a una interpretació del gall com a símbol mític de determinats valors.

Al llarg del treball em decanto per les interpretacions més properes a allò directament copsable. En aquesta línia, considero que cap interpretació de les possibles no ens ha de fer perdre de vista que el Bandejament és, a la Santantonada, el preàmbul del gran sacrifici de Sant Antoni, potser un altre element atemoridor i de tortura psicològica al condemnat, un sacrifici previ i cruent amb forma de joc.

6.5 Les Diableres

Els romans celebraven el dia 15 de febrer al festa de la Lupercàlia. Els sacerdots del déu Luperc, mig despullats, vestits només amb les pells de les cabres que havien immolat, voltaven el Palatí amb tires fetes de la pell de les cabres i empaitaven les dones que trobaven i desitjaven ser fecundes (Grimal, 1994). Aquesta figura recorda prou la de les Diableres tolellanes, així com també les del Despullat i els Botargues forcallans.

Per la seva banda, Caro Baroja (1986: 217, 218, 232, 345, 359, 365, 366) refereix tot un seguit de personatges que recorden els lupercs, els botargues i les diableres. Són els *vexigueros* dels *guirrios* asturians, el *zarromaco* càntabre, la *botarga* a pobles de Guadalajara, el *colacho* a pobles de Burgos, els *cigarrons,* el *cipotegato* de Tarassona, etc.

6.6 Els Diables[74]

Palomar (2000: 190) explica així el paper dels diables a la Santantonada i la seva relació amb Sant Antoni:

> La presència dels diables a la festa de Sant Antoni s'explica a partir de la cristianització de màscares festives que s'interpreten com la representació dels dimonis que temptaren el sant durant la seva vida d'ascetisme. Sant Antoni és el sant per excel·lència que representa el triomf del cristianisme sobre els antics déus pagans assimilats al dimoni.

Es notòria i coneguda la similitud de les celebracions dels foguerons, dels dimonis i les cavalcades mallorquines (Manacor, Artà, Capdepera, etc.)[75]. Amades (1982: 504-506), per exemple, parla de la "cavalcada d'Artà" amb diables vestits amb guarniments de dracs, serps i altres animals ferotges i fantàstics, armats amb una canya llarga i gruixuda. Es refereix també als balls de diables del Penedès, del Camp de Tarragona i arriba a afirmar que "per terres itàliques i franceses també s'havien fet representacions o balls populars de diables, sobretot per les terres d'Oc".

Fàbregas (1979: 87-91), que valora la parateatralitat de la Santantonada, es fixa en els vestits dels diables[76]; diu que ningú en recorda l'origen i els compara amb la simplicitat i la gràcia de la pintura de Miró. D'altra banda, ressalta la similitud estètica, que jo mateix he pogut constatar, entre els diables i els *siurells* mallorquins, xiulets que, segons aquest autor, podrien reproduir uns personatges que s'han perdut. Com comento al capítol dedicat al sentit religiós de la Santantonada, Fàbregas considera aquesta com una superposició d'iconografies religioses distintes, en les que la figura del diable pren significacions diferents, bé com a home salvatge, bé com a temptador d'ànimes.

La significació més comunament acceptada, si més no per influència de la religió institucionalitzada, és que els diables encarnen el Mal. En aquest sentit, com formula Grau (2000: 6), els diables signifiquen el mal a l'enfrontament Bé/Mal que, amb el foc com a element essencial, representa la Santantonada.

---

[74] Soler (1998) assenyala la diferència, si més no etimològica, entre *Diable* (qui desuneix o calumnia) i *Dimoni* (geni, divinitat inferior), ambdues paraules d'origen grec.

[75] També en fa esment i descripció Caro Baroja (1986: 367).

[76] La valoració fóra també aplicable als vestits de les diableres.

6.7 La Filandrona

Caro Baroja (1986: 152) explica que els romans, a les *Kalendae Januriae*, feien mascarades en les que els homes es disfressaven, en molts casos, de dones. Cita a Asteri d'Amasea, i com aquest s'escandalitza de que els homes es disfressin de dones, tot fent referència a la filadora com una de les disfresses freqüents. També Caro Baroja (1986: 49, 217, 218 i 251) descriu com a Astúries es considera que, pel temps de l'*Antroxu*, no convé filar i com als *guirrios* apareix una *filaora.* També fa referència a la figura de la filadora de la tarda del diumenge de Carnestoltes a Rialp.

Soler (1998), detalla l'existència de moltes figures de l'Edat Antiga que representen deesses amb un fus a la mà (a Troia, a Xipre, la Ishtar hittita, l'assíria Atargattis, etc.). Així mateix afirma que, a la tradició llatina, s'associa la dona amb un fus a la personificació de la mort. D'altra banda, però, fa referència a la Filoseta, i la descriu com una mena de *tontet*, una autèntic antiheroi.

Per la seva banda, Violant i Simorra, a *El llibre de Nadal* (1983: 176), explica com, segons la tradició, a Caríntia, si a Nadal o a Reis no es deixava ben escombrada i neta la casa, venia la senyora celestial dels núvols (*Perscht* o *Perchta*), obria el ventre a les dones malfeineres i els entaforava dins les escombraries, per la qual cosa portava una escombra, tisores i agulla per cosir l'estrip.

Cadascuna d'aquestes referències ens recorden, directament o indirecta, la figura de la Filandrona de la Santantonada, i ens fan apropar la consideració dels seus orígens a formulacions antigues i geogràficament disperses, així com la seva significació a possibilitats diverses, d'entre les que no cal descuidar el seu sentit burlesc i palesament transgressor.

6.8 Sant Antoni

Aquest sant egipci, que visqué als segles III i IV i fou pare de la vida monàstica, anacoreta amb Sant Pau i protector del bestiar, és el centre de la Santantonada, és qui l'hi dóna nom; el personatge que el representa és el protagonista de la Diablicada. A més a més, es tracta d'un personatge propi i específic d'aquesta festa, més difícilment parangonable amb els de festes o rituals d'altres àmbits geogràfics o temporals.

Soler (1998) ens recorda la semblança de Sant Antoni, barbut, amb Cronos i Saturn. El

personatge recorda també el rei de la Saturnàlia romana[77], que després era mort al final de la festa que se celebrava del 17 al 21 de desembre. Bouché (2001: 141-149) veu en comú, entre la Saturnàlia i la Santantonada, la inversió de l'ordre social. Caro Baroja (1986: 95, 114-116 i 264), citant Bofarull, fa referència a l'encrueliment amb geperuts a Reus, costum viu encara al segle XIX; també s'hi refereix a la crema d'un ninot de palla a Durro, i, en una breu i imprecisa descripció, comenta que a algun indret holandès se celebra l'arribada de la primavera fent voltar pel poble, amb el seu acompanyament, un personatge, que al final és passat a foc. Per la seva banda, Palomar (2000: 182-201) descriu el ninot d'espígol d'Albarca, festejat a Reis, també amb punts de semblança amb Sant Antoni.

Bouché (2001: 141-149) considera que Sant Antoni i Sant Pau (també conegut, segons el poble de què es tracti, com a Morondo, Borondo o Badal) són la rèplica cristianitzada de dos personatges de l'antiga Grècia, condemnats, al pit dels quals penjaven collars de figues i als que la turbamulta assotava fins a matar-los.

6.9 Maio i Barraca ¿culte a la fertilitat i/o mode d'execució?

Amades (1982: 500 i ss.), Palomar (2000), Soler (1998) i altres autors, descriuen *barraques* a l'antic territori de la diòcesi de Tortosa i comarques veïnes. Caro Baroja (1986: 387-389) descriu el carnavalesc dijous de comares de Viana do Bolo (Galícia) on el *palo*, mena de *maio*, té un rol importantíssim. Del *Maio*, el *Maig*[78], el *Mai*, en parla la generalitat d'autors; el refereixen a Pasqua o al mes de Maig i en defineixen un àmbit geogràfic molt més ampli. En general, se'n postula un origen cèltic i una interpretació de cultes arboris, d'invocació a la fecunditat i de simbolisme de la resurrecció del món vegetal.

Malgrat que podríem debatre'n aspectes concrets[79], aquestes belles interpretacions concerten molt bé amb els significats de l'ecologisme contemporani de culte més poètic. No obstant, al

[77] Caro Baroja (1986: 152-153).

[78] En concret, Soler (1998), ens descriu l'Arbre maig com aquell que es plantava al mig de la plaça del poble el primer de maig en honor de Mai i Maia (més tard, de Maria).

[79] Fixem-nos-hi, per exemple en el contrasentit de celebrar la resurrecció del món vegetal amb el *Maio* i la *Barraca* construïda tota amb components vegetals de fulla perenne, l'aspecte dels quals palesa molt feblement la presència d'aquesta resurrecció. Semblaria, des d'aquest punt de vista, molt més lògic parlar de festeig dels arbres de la fulla perenne o, duent el raonament a rasers més abstractes, d'homenatge a la perennitat, a la immutabilitat, com a qualitats desitjables, en un raonament que, prosaicament, podríem esquematitzar com "és hivern i sembla tot caduc, tot mort, però nosaltres no, i ho celebrem festejant allò que també se'ns mostra viu: els arbres de fulla perenne".

meu entendre, deixen una mica desatès el significat de l'encaix entre Maio, Barraca, Diables, Sant Antoni, etc. que es dóna a la Santantonada.

Si interpretàvem la Santantonada com la representació d'allò que percebem de mode immediat, és a dir com la representació d'un sacrifici o de l'execució d'un reu, la Barraca en fóra la pira executora, tan corrent en diverses cultures com la cultura occidental medieval i moderna[80]. Conseqüentment, podríem no descartar hipòtesis sobre l'origen de la Barraca i la Santantonada com la que proposo a continuació.

Sacrificar humans devorats per les flames dins de grans construccions vegetals era costum d'alguns pobles celtes. Així ho descriu Juli Cèsar (1975:102)[81]:

> [1] Natio est omnis Gallorum admodum dedita religionibus, [2] atque ob eam causam qui sunt affecti grauioribus morbis quique in proeliis periculisque uersantur, aut pro uictimis homines immolant aut se immolaturos uouent administrisque ad ea sacrificia druidibus utuntur, [3] quod, pro uita hominis nisi hominis uita reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceque eiusdem generis habent instituta sacrificia. [4] alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent; quibus succensis circumuenti flamma exanimantur homines. [5] supplicia eorum qui in furto aut in latrocinio aut aliqua noxia sint comprehensi gratiora dis immortalibus esse arbitrantur; sed, cum eius generis copia defecit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

Se'n discuteix l'originalitat de la descripció juliana; per exemple, Berresford Ellis (2001: 131-182), la posa en dubte i proposa que, més que en la certesa pròpia, Juli Cèsar s'hauria basat en altres fonts més antigues, de les que assegura que ja havien referit el costum celta de cremar presoners. Entre d'altres fonts, cita els autors antics Sòpater de Pafos (IV-III ac) i

[80] Recordem, per posar un sol exemple, l'execució de Joana d'Arc.

[81] Podríem traduir així aquest text:

"Tot el poble gal és molt donat a la devoció religiosa, per això, els malalts greus i els implicats en combats i perills, sacrifiquen víctimes humanes o fan promesa de fer-ho, sent els druides els ministres d'aquests sacrificis. Creuen que si no es rescata la vida d'un home amb la vida d'un altre home, no podran aplacar els déus immortals, per la qual cosa han instituït aquesta mena de sacrificis. Alguns pobles fan bastiments de dimensions colossals, fets de vímets entreteixits, que omplen d'homes vius que –en calar-hi foc- moren devorats per les flames. Creuen que el suplici dels qui han estat agafats furtant, robant o fent qualsevol malesa és molt més agradable als déus, però quan no n'hi han d'aquesta classe, fins i tot sacrifiquen innocents."

També pot trobar-se el text original i una bona versió anglesa a:

http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookup=Caes.+Gal.+1.1

Diodor Sícul (cap a 60-30 ac). D'altra banda, aquest mateix autor afirma que costums cruels d'aquesta mena eren també freqüents el món greco-llatí.

Quant a la versemblança de la descripció juliana, sembla poder confirmar-la la pròpia generalitat endèmica de la crueltat de les execucions, sacrificis i *ajusticiaments* humans, testimoniada per molts autors. D'altra banda, la pròpia subsistència d'una representació d'aquesta mena de sacrificis com pot ser la Santantonada, pot reforçar la versemblança de la descripció juliana dels costums celtes.

Centrant-nos en el contingut estricte de la descripció juliana, el seu contingut recorda gairebé amb exactitud la crema de la Barraca a la Santantonada, amb l'excepció de tres detalls que, tot exercint la necessària autocrítica, convé analitzar:

- La Barraca sacrificial celta, tal com la descrita per Juli Cèsar, està feta de *viminibus*, i no de branques d'arbre.
- Els sacrificis celtes són col·lectius i el de la Santantonada és individual,
- Les persones sacrificades pels celtes són "els qui han estat agafats furtant, robant o fent qualsevol malesa", el suplici dels quals "és molt més agradable als déus". Només "quan no n'hi han d'aquesta classe", és quan "sacrifiquen innocents".

Aquests aspectes, en principi diferencials, podrien suggerir que la Santantonada fóra producte d'una adaptació local de rituals d'aquesta mena, simbòlica i cristianitzada, amb l'ús de materials més pròxims en el bastiment de les grans construccions vegetals, transformant el ritual sacrificial a una simple representació, diablitzant els botxins[82] i entronitzant i cristianitzant el condemnat, pel suplici del qual s'estableix un cert paral·lelisme amb la passió de Jesucrist.

6.10 La Santantonada

Els romans celebraven el dia 14 de març la festa de la Mamuràlia (Caro Baroja, 1986: 152-153), el ball dels *salios* que colpejaven amb vares blanques a un home –ancià (segons Grimal, 1994)-, vestit amb un bot[83], que representava l'any sortint i que era expulsat de la ciutat, en una certa semblança, excepte en l'execució final, amb la *Diablicada*, que, hipotèticament, resultaria

[82] Cal recordar l'ús de pantalons en el vestuari dels Diables i les Diableres de la Santantonada tolellana. Per bé que aquesta manera de vestir és una forma pràctica de suggerir el seu antropomorfisme, cal recordar la naturalesa extrahumana que el cristianisme determina pels diables i el fet que els pantalons constituïren, històricament, peces de vestir pròpies dels pobles celtes.

[83] Tradueixo així del castellà *pellejo*.

tenir arrels en aquesta celebració romana del cap d'any.

Violant i Simorra (1983: 11-52) descriu detalladament un dels casos més semblants a la Santantonada, el Carnestoltes i la Festa del Mai a Sarroca de Bellera (Pallars Sobirà) on, després de passejar un ninot de palla pel poble, se li fa una paròdia de judici, com a "conseqüència" del qual és executat i, després, cremat; també es refereix (1983: 226) al costum nadalenc de cremar ninots de palla, sobretot a la muntanya navarresa. Interpreta aquests casos com el record arcaic de l'ofrena de víctimes humanes a la foguera solar i com la cremació de l'esperit vegetatiu caduc o d'hivern, tot lligant-ho amb les Saturnals i el Carnaval. També relaciona els rituals d'aquest tipus amb els dels celtes.

La conclusió d'una l'observació pura i immediata del que es veu a la Santantonada, és, en la meva opinió, la representació de l'execució (pública, efectiva i acceptada per tots els concurrents –és a dir, "legal"-), ombrívola, espantosa i cruel, d'un home per part d'uns éssers antropomorfs que, prèviament, l'exhibeixen i l'humilien.

6.11 El Foc

Perduda avui la convivència quotidiana amb el foc, aquest ha esdevingut temut i estrany, fascinant quan se'ns ofereix com a element festiu (Grau, 2000: 5). És ample i variat el calendari de festes on el foc és l'element central (Tots Sants, Nadal, Reis, S. Antoni, S. Blai, S. Sebastià, Sta. Àgueda, S. Josep, Pasqua, S. Joan). Així mateix, el seu àmbit geogràfic és molt gran i, seguint Amades (1982: 483-484) i Caro Baroja (1986: 123-124), limitant-nos a l'àmbit del pancatalanisme cultural, podem citar fogueres per Sant Antoni a Artesa de Segre, Cabanes, Pego, Vinaròs, Calasseit, Nules, Vila-real, Artà, Capdepera, Llucmajor, Inca, Manacor, Son Cervera, Canals, Sant Llorenç de Morunys, altres poblacions solsonenques i bergadanes etc., i afegir-ne d'altres, que he pogut constatar jo mateix, com Aitona, al Baix Segrià.

La significació de les festes del foc compta també amb hermenèutica diversificada. Alguns autors[84] classifiquen les festes del foc en dos tipus diferents. D'una banda, les casolanes, privades, familiars, commemoradores dels difunts de la llar, que foren directament connectades amb la festa del tió o tronc de Nadal. D'altra banda, les festes de carrer, col·lectives i públiques, on, segons les interpretacions més tòpiques, l'ús del foc en les celebracions festives hivernals o

[84] Vegeu Prat i Contreras (1987: 36-37) referint-se a Amades. Vegeu també Violant i Simorra (1983).

solsticials té una significació de culte solar, en imitar[85] els trets solars característics de llum, escalfor i benefici per la naturalesa terrenal. En tots dos casos, els cultes respectius coexistirien amb el culte als arbres, del qual en parlem a l'apartat dedicat al *maio* i la *barraca*.

Altres interpretacions associen el foc, i les seves festes, a conceptes com catarsi, purificació i fertilització[86]. Una altra de les interpretacions identificaria el foc amb el Mite de la Caverna de Plató, on el foc apareix com a principi il·luminador, origen i font de coneixement[87].

Des del meu punt de vista, la significació de les festes del foc ha de ser copsada des d'una perspectiva més pragmàtica i instrumental. Fins a dates recents de la història humana, el foc ha estat la font i el símbol de la llum i l'escalfor. El foc, sent calor, és un element absolutament necessari a qualsevol activitat hivernal a l'aire lliure, particularment a una comarca tan freda com la dels Ports. Tanmateix, el foc, com a llum, ha estat també imprescindible a tota activitat nocturna.

El regal prometeic (o la troballa) del foc -gran ajut contra la por atàvica a la fam, el fred i la foscor- havia de comportar necessàriament el seu festeig repetit. Les festes del foc foren, en aquest sentit, celebració i exhibició del progrés tècnic prometeic, de la mateixa manera que avui celebrem i l'exhibim el progrés tècnic actual. Més encara, la Santantonada fóra, conscientment o inconscient, l'exhibició de la tecnologia en el seu ús bèl·lic i repressiu, o bé la memòria de l'ús que d'aquest progrés tècnic en por fer el Mal, quan, a la Santantonada, el Foc se'ns presenta com l'element executor de Sant Antoni.

En un altre factor de significació, la foguera de la Barraca, com a ús exagerat, antieconòmic i luxós de la llenya i el foc, entroncaria directament amb un dels elements característics de la festa, com és la "irracionalitat" del malbaratament dels recursos econòmics.

6.12 Altres elements

- El nom i les etimologies

Caro Baroja (1986: 30-42) estudia els noms diversos que rep el Carnestoltes, entre els que hi ha l'*Antroido* gallec i l'*Antroxu* asturià, que, d'arrel diferent, tenen un resultat fonètic proper al

[85] Bouché (2001) explica com el principi d'aquests focs solsticials fóra una mena de *màgia homeopàtica* per la que el semblant engendra el semblant.

[86] A Bouché (2001) s'hi troba una referència d'aquest enfocament.

[87] Contreras (2000: 10-21).

nostre *Antoni*. Són, però, les etimologies de certs termes específics de la Santantonada, com *Barraca* o *Samarra*, de probable arrel prerromana[88], o fins i tot *Maio*, molt més proper a l'original llatí *Maius* que no pas *Maig*, les que poden aportar elements de reflexió quant als orígens de la Santantonada, la determinació dels quals, potser, requeriria endinsar-se a la subconsciència de molts segles.

- Llaurada i sembrada

El simulacre de la llaurada i sembrada a la plaça, que es duu a terme al Forcall i no a la Todolella, i que constitueix el pròleg del Carnestoltes, sembla recordar les festes de la conducció de l'*aladre*[89] i la llaurada, que Caro Baroja (1986: 239-288) descriu en diferents llocs d'Europa, així com a Cardedeu, Durro o Rialp i que, segons el propi Caro Baroja, pot tenir els seus orígens en la festa dionisíaca que commemorava que Dionís fou el primer a llaurar amb bous.

- Els botets

Joan Amades (1982: 482-483) es refereix a la cursa dels bots i diu que les curses simulen el curs del Sol, formen part del ritual del culte al Sol i, mitjançant la màgia simpàtica, activen el creixement dels vegetals. És, però, Bouché (2001: 146) qui, amb molta més concreció, identifica els *Botets* forcallans amb l'*Ascoliasmós* grec, competició que tenia lloc a les petites dionisíaques o dionisies rurals i que apareix citada a *El Banquet* de Plató.

* * *

Els elements de la Santantonada, agafats d'un en un, no són fenòmens que es donen de manera isolada al subsistema cultural, festiu i ritual dels Ports, sinó que la seva presència es troba en altres celebracions similars d'altres entorns geogràfics, diversos i dispersos, de manera que no pot parlar-se d'originalitat o d'exclusivitat geogràfica. No és més que en la mida que cerquem la combinació de tots aquests elements, que copsem un major apropament i concentració quant a àmbit geogràfic.

Les restriccions a l'àmbit d'aquest treball m'ha obligat a deixar fora d'aquest aspectes com la investigació de la hipotètica presència o projecció dels elements de la Santantonada en àmbits

[88] Coromines, 1980.

[89] En català convencional, *arada*.

culturals i geogràfics tan propers però tan desconeguts com els europeus[90] (particularment l'occità) i els nordafricans, l'estudi dels quals, ben segur, faria aportacions molt valuoses al coneixement dels orígens i a l'establiment d'hipòtesis sobre la significació de la Santantonada. Exactament el mateix podria dir-se de l'estudi dels subsistemes culturals, geogràficament i/o conceptual, veïns i propers a la Santantonada.

[90] Molts dels elements de la Santantonada apareixen també a la tradició de carnestoltes tal i com la trobem a molts països d'Europa. L'acotació de l'àmbit d'aquest treball, necessària i reiteradament esmentada, m'ha impedit profunditzar en una altra via d'estudi tant interessant com és la relació de la Santantonada amb els "focs d'hivern" de tanta tradició a Europa, especialment al Carnaval.

7. LA SANTANTONADA POPULAR I TRADICIONAL

Amb els autors Prat i Contreras (1987: 10-11), convinc a definir la Festa Popular com la del poble i pel poble. I a definir la Festa Tradicional com aquella que se celebra any rera any, fixament i continuadament. Trobo que aquesta conceptualització, sent simple i convencional, resulta molt operativa en el cas de la Santantonada.

En un primer esglaó de raonament, la meva opinió és que la Santantonada és una festa popular i tradicional. **Popular** perquè és **participativa**, és la gent del poble qui la delimita i prepara, i és participativa perquè qui hi assisteix, per bé que no intervingui com a personatge característic, hi participa. Així mateix, opino que la Santantonada és una festa **tradicional**, se celebra **regularment i ininterrompuda** i els seus **orígens** són prou **remots**[91] com perquè no quedi ningú que en recordi els inicis, ni que hagi conegut ningú que els conegués.

De tota manera, i sempre pel que fa a la contextualització de la Santantonada, al llarg d'aquest capítol s'analitza i argumenta, amb molt més detall, diversos aspectes que poden matisar aquest punt de partida, tot desenvolupant reflexions deconstructives de tòpics i contra-tòpics[92] quant a la tradició i el caràcter popular. Aquestes reflexions es desenvolupen, de fet, a l'entorn dels mites de la tradició popular i de la consideració del popular i el tradicional com allò que es contraposa al creixent domini i uniformització que comporta la cultura de masses.

7.1 Els mites de la tradició i del popular

En un saludable propòsit de desarmar tòpics, Delgado (1992: 12) afirma que a la realitat cultural no es troben territorialitzacions temàtiques que segreguin les festes. Així, la línia divisòria entre festa popular i festa oficial, basada en un concepte de cultura popular que fóra un *engendre categorial*[93], és més que dubtosa. En aquesta mateixa línia de raonament, es demana també, quants anys ha de tenir una festa per a rebre la consideració de tradicional?

Apunta Delgado (1992: 121 i ss.) que, en molts casos, apareixen "tradicions" inventades[94] amb

[91] Als capítols corresponents explico i argumento els possibles orígens de la festa i dels seus elements principals.

[92] Copsant quant d'estereotip pot contenir també l'establiment de llocs comuns crítics.

[93] Al respecte, veure també Delgado (1993).

[94] Per dir-ho més innovadorament, podríem dir-ne *tradicions innovades*.

pretesa imatge de tradició[95], en el que Delgado defineix com a ús fraudulent de les tradicions.

Per la seva banda, Josep Martí (1996: 220), mitjançant l'estudi del folklorisme, presenta una opinió més matisada del reciclatge d'elements tradicionals pel Folklorisme:

> el correfoc barceloní (...) constituït majoritàriament per elements tradicionals, tots ells es fusionen i reutilitzen completament descontextualitzats en relació tant als seus originals paràmetres espacials-temporals com a la seva primitiva significació i funció.

En tot cas, en la meva opinió, s'encerta quan es qüestiona el caire "popular i tradicional" de moltes de les festes i activitats festives creades i recreades l'últim quart de segle, però aquest no és el cas de la Santantonada.

Aquests postulats genèrics són analitzats per Llorenç Prats (1980: 24-25, 34, 36, 46, 169-170, 174, 182-188, 192, 197-199), presentant el cas concret de la construcció de la representació simbòlica de la mitologia catalanista conservadora al segle XIX.

En aquest sentit, val a dir que, per a la comarca dels Ports, no va existir al segle XIX (ni als tres primers quarts del segle XX) cap paradigma simbòlic o mitològic, basat en elements folkloristes, que suposés adscripcions identitàries[96], de manera que la condició de festa tradicional i popular de festes com la Santantonada difícilment podria ser valorada mitjançant aquesta mena de conceptualitzacions de la cultura popular.

Més encara, si, per exemple, la Todolella no disposà, fins a ben entrada la dècada dels setanta, d'un element tan revolucionari de la quotidianitat com és l'aigua corrent, si els masos del terme (on viu una part significativa de la població) no han disposat de connexió a la xarxa elèctrica fins als anys noranta, si tot un subsistema cultural com és el de la comarca dels Ports, manté

[95] Aquest fenomen innovador és simultani a (i indestriable de) la persecució de determinat tipus de festa a Catalunya com els Bous de Carrer i certes manifestacions de Setmana Santa.

[96] Això s'explica per factors com:

· L'estructura econòmica i social dels Ports no evoluciona de manera sincrònica a la dels centres urbans industrials.

· Aquesta assincronia es reflecteix en la pràctica inconsciència nacional i en la manca d'idealització de les tradicions (inventades o no).

· El paradigma mític i simbòlic del catalanisme del segle XIX no incorpora, en general, elements propis de la perifèria cultural catalana.

elements lingüístics, gastronòmics[97], etc. d'antigor provada, si molta toponímia[98] comarcal és prerromana, si, en resum, les condicions de vida en dates molt recents eren tan properes a les medievals o les antigues, no ens hauria d'estranyar que la superestructura festiva mantingués les arrels en orígens molt més antics del que ens permetria pensar limitar-nos a acceptar acríticament la universalitat de l'efecte de la mitologia cultural del segle dinou.

Mitjançant l'estudi del folklorisme, Josep Martí (1996: 125-128), cita el de les Danses de la Todolella com a exemple d'un dels diferents graus existents de folklorisme, manifestació cultural on el folklore va esdevenint paulatinament espectacle, entès com a element cultural de segona mà, producte i instrument d'uns nous usos estètics, comercials i ideològics. Aquest reciclatge de les danses que, d'altra banda, ha permès la seva pròpia supervivència, reflecteix el canvi -si més no, parcial- dels seus aspectes semàntics i funcionals.

Des del meu punt de vista, i submergint el meu raonament dins d'aquest marc teòric **folklore/folklorisme**, la Santantonada, que no és immune a arribar en un futur potser no llunyà a empeltar-se a un marc molt més folklorista, és manté encara exempta d'aquesta mena de canvi en els seus aspectes funcionals[99]. No refugio aquesta opinió en hipotètiques raons de puresa o genuïnitat, sinó que, al meu criteri, és la seva pròpia semàntica festiva i lúdica la que, inserida a un nou context social, segueix sent necessària a aquest, mantenint així la seva funcionalitat i, encara més, la seva existència.

Dit d'una altra manera, si les danses ja no "serveixen" tant a les formes de vida i a la realitat local actual, molt diferent a les que les crearen i mantingueren, i és el folklorisme qui les fa sobreviure amb una nova funcionalitat, la Santantonada, en canvi, com a festa, i més enllà dels seus elements rituals característics, és encara (o, si es prefereix, novament) avui necessària, en la seva dimensió lúdica i social, al context social actual, **sense necessitat d'esdevenir producte de voluntarisme museistic o** de reciclar-se a **mercaderia comercial** presumptament demològica.

Parlant en línies generals, i tal com explica molt clarament Jusèp Boya (2000: 138-147) quan contextualitza la seva descripció de la festa de l'Haro de Les[100] (Val d'Aran), els canvis en l'estructura social i, conseqüentment, de mentalitats, comportaments i creences esdevinguts les

[97] Vegeu-ho a Carceller (1991).

[98] Vegeu Querol (2001).

[99] A la Santantonada forcallana es comencen ja a trobar alguns ingredients de folklorisme.

[100] Així com la del Taro d'Arties o la de les Falles d'Isil, totes tres amb elements semblants als de la Santantonada.

darreres dècades han comportat una considerable tendència a la institucionalització, la folkloització i la comercialització de les festes que, d'aquesta manera, han anat esdevenint menys populars i en tot cas, de participació, encara que massiva, molt més passiva. **La participació a la Santantonada no és massiva ni passiva**, sinó que és, també en aquest sentit, popular.

7.2 Tradició popular, diversitat i "subversió"

Hi ha, d'altra banda, unes vies diferents de reflexió i argumentació al voltant de la consideració del sentit popular de la festa com a element cultural.

Són, per exemple, aquelles que valoren el **sentit popular** de tot aquell element cultural que encara no ha estat aniquilat, assimilat o censurat, en la mida que és **diversitat, oposada a la uniformitat[101] de la cultura de masses dominant**[102]. Limitades les possibilitats explícites de generació de propostes de modificació del sistema, aquesta concepció del popular, sota aparença inofensiva, encara que amb molts continguts explícits conservadors, té una forta potencialitat qüestionadora de la concepció del món[103].

Des d'aquest punt de vista, la cultura popular es contraposa al concepte de cultura de masses, mercantilista, consumista i industrialitzada[104], tal com diu Gabriel Janer Manila (1985: 110):

> ¿És cert que el món d'avui s'encamina vers la uniformitat i l'homologació sense contrast ni resistència?
> (...) en certs elements de la cultura tradicional hom hi ha vist una forma de contracultura o de cultura alternativa.
> (...) es dirigeix contra el risc d'una total deculturació i disgregació que promou el consum.

En aquest sentit, la cultura popular es constitueix, com explica Oriol Romaní (1985:101), en factor de *cultura a la contra*[105].

També s'explica la **cultura popular** com la **del gest i la paraula no escrita**, com la **de la por**

[101] Per exemple, la universalitat de valors.

[102] Prat, Prats i Llopart, D.; (1985: 7-12).

[103] Juliano (1986).

[104] Gubern (1985: 110-113).

[105] *Cultura a la contra* és molt més descriptiu que *Contracultura* que, pel lector incaut, podria ser interpretat com "contra la cultura" en una traducció del terme anglès *Counter-culture* que, com argumenta Romaní, resultaria poc adient.

física (a la fam, al fred, etc.) **o psicològica** (a la naturalesa, a la nit, etc.)[106]. És la que es representa a la Santantonada: temor a la nit, al fred, a la fam endèmica (recordem la bendició de les bèsties), a éssers terrorífics com els diables, etc.

Aquestes vies de reflexió s'ajusten de forma gairebé perfecta al cas de la Santantonada. Festa col·lectiva en la que reproducció i transmissió són simultànies[107], la Santantonada se'ns insinua com l'element popular i contracultural, dins un paradigma cultural dominant totalment conservador. La Santantonada és expressió inconscient de què les coses poden ser d'una altra manera, de què tot pot ser capgirat.

Per acabar aquest capítol, hem d'analitzar el concepte de tradicionalitat des d'un altre punt de vista, molt oportú per a completar la valoració de la Santantonada com a festa tradicional. La Santantonada se celebra avui immersa en una microsocietat no del tot integrada al mode de producció industrial, però sí al mode de consum industrial i encaminada cap al mode d'activitat econòmica de serveis turístics i derivats. Tot plegat, es donen enormes canvis en l'estructura econòmica i en l'organització de la quotidianitat. Com descriu i conceptualitza l'historiador E. Hobsbawn (2003: 322-346), les **tradicions apareixen quan cal compatibilitzar la necessitat de punts de referència estables i els canvis bruscos en la vida social**. En aquest sentit i context, la Santantonada és també tradició que, mantenint els seus elements, es re-crea aportant valuoses referències d'estabilitat.

[106] Martínez Shaw, Carlos (1985: 15-24).

[107] Cavallé, Joan (1985: 58-65).

8. EL CONTINGUT RELIGIÓS DE LA SANTANTONADA

Que la Santantonada és una festa religiosa o que, si més no, té un gran component religiós, és una afirmació la versemblança de la qual pocs posarien en dubte. Aquest capítol estudia el component religiós de la Santantonada des d'orientacions molt diverses, com la religiositat catòlica convencional, la hipòtesi d'oposició entre religió d'elit i religió popular, el sentit religiós de la pròpia essència lúdica de la Santantonada, la representació del mite del sacrifici religiós i el sincretisme religiós.

Des del punt de vista de la religió convencional instituïda, el de l'Església Catòlica, el component religiós de la Santantonada queda demostrat de manera immediata amb el propi nom de la festa, l'advocació i homenatge a Sant Antoni, la participació directa del mossèn mitjançant la **bendició** de les bèsties i, el diumenge, la **missa** i la ***professó***. Més encara, la presència els darrers anys del bisbe de Tortosa a la Santantonada del Forcall, confirma el sentit religiós que incorpora la Santantonada.

Més enllà d'això, no sembla haver, a primera vista, més elements que tinguin un caire religiós definit i significatiu, al menys des del punt de vista del catolicisme convencional. Cal, doncs cercar orientacions alternatives d'anàlisi que ens permetin valorar, des d'un punt de vista més ampli, la religiositat de la Santantonada.

Alguns autors plantegen l'existència d'una **religiositat popular** al costat d'una altra religiositat d'elit, cadascuna amb les seves creences i pràctiques[108], en un context de polisèmia de tots els seus rituals[109], de manera que celebracions com les de la Santantonada foren manifestacions d'una profunda religiositat popular. Aquests plantejaments, intel·lectualment seductors, constitueixen isomorfitzacions analítiques de la dialèctica dominant / popular de la festa, i són també objecte de crítiques com les que neguen l'oposició religiosa elit / poble com a inexistent al vocabulari religiós[110] o com les que, des de conceptualitzacions de la realitat cultural com un conjunt de sistemes i subsistemes, fan èmfasi en la importància de la circulació i el control de la informació i l'asimetria d'aquests entre sistemes dominants i subsistemes no autònoms[111].

---

[108] García García, José Luis (a Àlvarez et al., 1989: 19-29).

[109] Alvarez, C.; Buixó, M. J.; Rodríguez Becerra, S. (1989: 9).

[110] Córdoba Montoya, Pedro (a et al.,1989: 70-82).

[111] Juliano, Dolores, (1986:16 i ss.), empra l'exemple del monopoli ideològic eclessial al medi rural per il·lustrar la importància del control i circulació de la informació entre sistemes autònoms i autorreproductius i subsistemes dependents.
A la Santantonada, el control de l'Església es manifesta mitjançat la benedicció, la missa i la *professó*.

En altres capítols del treball, he exposat els raonaments que fonamenten la meva convicció que la **dimensió lúdica**, les ganes de xalar-la, és determinant a l'hora d'explicar l'existència avui de la Santantonada. Caro Baroja (1986: 168) afirma que mentre l'home ha cregut que la seva vida estava sotmesa a forces sobrenaturals, ha existit aquesta mena de festes[112], a les que els pobles que les celebraven les hi donaven sentit religiós; només al cap dels anys haurien evolucionat, de vegades, cap a *moixigangues* sense més finalitat que la divertir-se. La realitat lúdica actual tindria uns fonaments, probablement ja ocults, de clar sentit religiós.

Caro Baroja (1986: 25-158) i Maisonneuve (1991: 81-93) defineixen els actuals espectacles[113] d'assistència massiva i passiva com a signes de la laicitat moderna, en la que la societat actual estaria passant d'un tipus de **ritualitat** a una altre. Seguint aquesta argumentació, podem dir que la Santantonada constitueix una celebració religiosa en la que la ritualitat i la presència de la irracionalitat no han estat transformades cap a aquests nous signes.

D'altra banda, cal reflexionar sobre el paper que, en la religiositat de la Santantonada, representa la figura central de **Sant Antoni**. Prat i Contreras (1987: 57) destaquen el paper de mediació entre l'home i la divinitat que tenen els sants dintre de la concepció cristiana i l'associen al que feien els romans amb llurs genis, divinitats menors i esperits tutelars. A la Santantonada, aquest paper de **mediació** i **deprecatiu** -de protecció als animals- és fa palès a la Bendició.

Ara bé, el desenvolupament de la Santantonada sembla allunyat de la realitat biogràfica i espiritual del sant (Schauber, V. i Schindler, H.M., 2001), el qual, reconeguda la seva amistat amb sant Pau i admès que hauria estat espiritualment temptat i escomès pels diables, no va tenir la fi representada a la Santantonada. L'essència de la Santantonada, és més propera, en canvi, a altres representacions del messianisme religiós en les que aquell qui és el millor, el més valuós, el més estimat, qui incorpora els valors a paradigmatitzar, és ofert o **sacrificat** per a esdevenir mite religiós (Maisonneuve, 1991: 14-20, 135-142). Foren els casos, per exemple, d'Ifigènia, Isaac o, sobretot, Jesucrist. Fixem-nos, per exemple, la semblança entre alguns passatges de la Passió i la Santantonada, la nocturnitat, la similitud de papers entre el Cirineu i Sant Pau, la crueltat del trajecte al lloc d'execució, l'exhibició i escarni públic, la mort violenta, etc.

[112] Caro Baroja es refereix a les festes del cicle carnestolenc, entre les que, com argumentem al capítol corresponent, caldria incloure la Santantonada.

[113] Esportius, musicals, etc.

A més a més, hem de recordar la presència dels **diables**[114], que tenen també una clara significació religiosa, si més no, com a representació essencial del Mal.

Aquestes reflexions ens condueixen als plantejaments que, de la religiositat popular en general[115] i de la Santantonada en particular, s'han fet en el sentit de considerar-les resultat d'un procés de **sincretisme** religiós, les arrels històriques del qual es trobarien a finals de l'Edat Antiga i a l'Alta Edat Mitjana i que s'hauria forjat, a partir d'una població pagesa autòctona, indígena i poc romanitzada, i l'influx de les religions mistèriques, barrejades amb elements de les religions clàssiques, l'aportació dels pobles invasors germànics i l'evangelització cristiana[116], predicadora i, al mateix temps, incorporadora d'elements de les altres realitats religioso-culturals. Així, la Santantonada, segons Fàbregas (1979: 87-91), és una superposició d'iconografies diferents, procedents d'una religió d'elit i d'una altra religió de la plebs que es fa visible en la figura del diable com a home salvatge o com a temptador d'ànimes.

Com a demostració d'aquest procés de sincretisme, molts autors fan referència a **Sant Gregori I**[117] i la seva recomanació, que Berresford Ellis (2001: 131-182) data al 601, de reconvertir els temples pagans i de continuar els ritus precedents, dedicant-los a commemorar els sants[118].

Per tancar el capítol, cal fer referència al **valor socializador** de la religió, tant en el sentit de comunió i fraternitat que la seva vessant espiritual comporta, com en allò que, potser indestriable a les festes, els rituals i cerimònies religiosos tenen de convocatòria, de trobada, d'encontre i interrelació entre persones i col·lectius[119,120].

---

[114] No falten tampoc interpretacions més càndides, com la que fa Amades del nombre de diables que, segons els seus còmputs, totalitzarien, amb la filandrona, set, número coincident amb el dels pecats capitals que representen.

[115] Maldonado, Luis (1989: 30 a 43).

[116] Els Ports, per les seves característiques geogràfiques hauria estat, com diu Violant i Simorra (1983) pels Pirineus, zona de cristianització tardana. No obstant, atesa l'existència de material epigràfic clarament altmedieval i cristià a la Todolella, cal considerar la comarca com evangelitzada al període altmedieval, si més no, parcialment.

[117] Papa, doctor i pare de l'Església (segle VI - any 604).

[118] Al capítol en el que s'esbossen algunes hipòtesis sobre els orígens dels elements que composen la Santantonada, plantegem també algunes de les dificultats amb els que topen aquests plantejaments.

[119] Vegeu a Prat i Contreras (1987: 98 i 99).

9. CONCLUSIONS

El tema central d'aquest treball ha estat la festa de la Santantonada tolellana i m'he centrat en la seva descripció, l'anàlisi de les seves representacions i en establir algunes propostes pròpies d'interpretació i de contextualització.

A la descripció de la Santantonada tolellana, he explicat el seu calendari, el paper dels majorals, què són el Maio i la Barraca i com es construeix aquesta, en què consisteixen els rituals de la Bendició de les Bèsties i el Bandejament del Gall, quins són els personatges (Sant Antoni, Sant Pau, Diables, Diableres, Diablets, Filandrona) que intervenen a la Diablicada, com són i quin és el seu rol en el desenvolupament d'aquesta. He detallat les accions que composen la Diablicada, fins a la crema de la Barraca amb Sant Antoni dins. Faig referència també a la funció, tant recaptadora com festiva, del ball, així com al paper de la Missa, *Professó* i cercavila de diumenge i a l'Almoneda de diumenge de Carnestoltes. També faig esment de la importància de la música al desenvolupament de la Santantonada. Finalment, detallat aquest conjunt d'elements, característiques, rituals i accions, els he comparat, per excepció, amb els del Forcall. D'aquesta descripció se'n desprèn que la festa és ben viva, viscuda i participativa.

Conceptuada la Festa com un conjunt estructurat d'elements integrats en una gramàtica que l'hi dóna sentit i consistència, he argumentat que la Santantonada és gairebé un cànon que comprèn els elements definitoris del concepte de festa.

La Santantonada forma part d'un calendari deshomogeneïtzador del temps. És motiu de trobada, de convivència i d'interacció social. Incorpora i ofereix funcionalitats religioses, rituals i socials, d'entre les que, al meu entendre, destaca, com a més immediata, la seva pròpia essència lúdica. El seu riquíssim component ritual fa que, probablement, es tracti de part d'un sistema més complex i profund, oblidat amb el pas del temps.

La Santantonada és festa espectacle, no un espectacle de masses, sinó actuat, molt més que representat, per la mateixa col·lectivitat que festeja. És enrenou, música, capgirament; és violència, destrucció, irracionalitat, malbaratament. És una festa popular, tradicional i religiosa.

- Popular, perquè:

[120] Tot i que, de vegades, del tracte mutu se'n deriva, no la cohesió i l'harmonia desitjada, sinó la violenta materialització del conflicte, com dramatitza molt bé la novel·la *Solitud* de Caterina Albert (IX: Gatzara).

- ni massiva ni passiva, és participativa,
- sense necessitat d'esdevenir producte museistic o mercaderia comercial, és necessària al context social actual,
- és expressió inconscient de què les coses poden ser d'una altra manera, de què tot pot ser capgirat. És a dir, enmig d'un potent procés d'aculturació despersonalitzadora, dins un paradigma cultural dominant totalment conservador, constitueix un element de signe, encara que inconscient, objectivament popular, per alternatiu a la cultura de masses.

- Tradicional, perquè:

- se celebra regularment i ininterrompuda i els seus orígens són prou remots,
- mantenint els seus elements, es re-crea aportant valuoses referències d'estabilitat .

- Religiosa, perquè:

- Es vincula i sotmet a la religió convencional instituïda, la de l'Església Catòlica (advocació i homenatge a Sant Antoni –i el seu paper mediador-, els Diables –representació essencial del Mal-, la Bendició de les bèsties –i la seva funció deprecativa-, Missa i *Professó*),
- És resultat d'un procés de sincretisme religiós i la seva realitat lúdica actual té fonaments, antics i ja ocults, de clar sentit religiós,
- Té caràcter ritual i la seva essència és propera a altres representacions del messianisme religiós en les que, aquell qui és el millor, el més valuós, el més estimat, qui incorpora els valors a paradigmatitzar, és ofert o sacrificat per a esdevenir mite religiós.

Quant a la influència que exerceixen sobre la celebració de la Santantonada les variables socials i culturals més característiques i rellevants de la realitat dels Ports i de la Todolella a les darreres dècades, he posat de relleu com als últims cent anys, la comarca dels Ports, ha estat exportadora de recursos humans i destaco les seves conseqüències directes, com són la quasi desertització, l'envelliment de la població i el detriment del capital humà disponible.

D'altra banda, he emfasitzat el fet que un rellevant nombre de nadius comarcals emigrats, o de descendents d'aquests, s'integra a molts dels aspectes de la realitat social i, fonamentalment, a la participació festiva. Qualifico aquest fenomen com socialment molt saludable.

He considerat que la microsocietat tolellana no està del tot integrada al mode de producció industrial, però sí al mode de consum industrial i a les activitats lligades a la residència vacacional discontínua de les generacions d'emigrants, encaminant-se cap al mode d'activitat econòmica de serveis turístics i derivats. Es donen i s'han de donar grans canvis a l'estructura econòmica i en l'organització de la quotidianitat que, conseqüentment, han de comportar canvis

als punts de referència cultural. Així, la Santantonada podria evolucionar, bé cap a la desaparició, bé cap a una institucionalització de tall més folklorista, amb elements de professionalització i/o comercialització, bé, com considero desitjable, cap a paradigma de festa popular, participativa i alternativa a la cultura de masses. Considero que, en aquest procés, ha de resultar importantíssima l'aportació del capital humà qualificat i de dinamisme cultural per part de les generacions de joves i dels emigrats.

Componen la Santantonada elements diversos, la representació conjunta dels quals és més evident com és a prop són de l'àmbit geogràfic dels Ports. La seva existència dóna peu a reflexionar sobre els seus orígens i significats. Malgrat el sa escepticisme al que cal sotmetre aquesta mena d'hipòtesis, sembla raonable considerar que, a la generalitat d'aquests elements, es troben indicis d'origen a l'Edat Antiga.

És el cas de la Diablicada i la Mamuràlia, celebració romana del cap d'any; de la Bendició de les Bèsties, Consuàlia i Lupercàlies; de les pròpies Lupercàlies i les Diableres; de Sant Antoni i la Saturnàlia; del Bandejament del Gall i determinats sacrificis solsticials; del Maio i les festes de Mai/Maig; de la Barraca i els sacrificis humans cèltics; de la filandrona i les mascarades de les Kalendae Januriae; del calendari prejulià; dels botets i l'ascoliasmós; de la llaurada i la sembrada i les festes dionisíaques.

Més que cercant belles teories que concertin amb els significats de l'ecologisme contemporani de culte més poètic, he buscat explicacions més lligades al concret i a la mida del sentit comú humà i he exposat, al llarg del treball, algunes interpretacions, la força de les quals no vull limitada només al que té de fructífer qualsevol plantejament que se'n surti del convencionalisme dominant. Esquemàticament són:

- El Foc, festeig del progrés tècnic -contra la por a la fam, el fred i la foscor-, més que ritus solar o purificador.
- La Diablicada, commemoració de tortura i execució, sacrifici cruent, d'un valuós reu,
- La Santantonada, adaptació simbòlica, cristianitzada i local de rituals de sacrifici dels pobles celtes, en grans construccions vegetals (la Barraca), transformant el ritual sacrificial a una simple representació, diablitzant els botxins i entronitzant i cristianitzant el condemnat, pel suplici del qual s'estableix un cert paral·lelisme amb la passió de Jesucrist
- El Gall, valuós premi, el Bandejament del qual, constitueix element anticipatiu del sacrifici.

Tot plegat, trobem, en la major part dels elements l'origen dels quals hem mirat d'esbrinar i estudiar, indicis d'origen a l'Edat Antiga. Si a aquests indicis afegim les recomanacions

altmedievals de sant Gregori I, les teories del sincretisme religiós, la diversitat d'orígens i dades històriques baixmedievals, podem arribar a conjecturar la necessitat d'un factor, una mena d'episteme[121] ordenador que, en un moment històric determinat, conjuntés tots aquests elements, d'origen aparentment divers[122], en un tot coherent, consistent, festiu i significatiu, tot marcant la seva via evolutiva[123].

Aquesta hipòtesi planteja un cúmul d'interrogants, la resposta als quals ultrapassa l'àmbit i possibilitats d'aquest treball. A continuació detallo alguns que, al meu parer, són prou significatius.

- Com explicar que la presumpta definició d'aquesta festa hivernal inclogui elements explícitament primaverals com la plantada del maio i exclogui, per exemple, celebracions com les benediccions de terme (hereves de les *Terminàlies*[124], festes dels termes dels camps, que celebraven els romans el 23 de febrer, en honor al déu Terminus), que, per contra, se celebra a Sant Cristòfol de la Todolella el primer de maig?
- Com explicar una ordenació d'elements antics o altmedievals, pels que es presumeix forta inveteració popular, quant existeix la cesura cultural i religiosa que constitueix el període musulmà durant uns cinc segles als Ports i més de quatre al nord de la diòcesi tortosina?
- Podríem parlar d'una pervivència mossàrab? podríem dir que, en islamitzar-se, la població autòctona hauria seguit mantenint costums, rituals i celebracions d'aquesta mena i n'hauria impregnat les successives invasions musulmanes?
- En quina mida podrien haver estat aquests elements importats o sostinguts per la immigració nordafricana?
- Foren, pel contrari, aquests elements desordenadament importats pels repoblators baixmedievals, amb la conseqüent necessitat d'ordenació i pautació religiosa?
- i, en aquest cas, quina importància relativa hi podia tenir la influència de la presència de Càtars a la comarca?
- De la probable antiguitat de les arrels no se n'hauria d'inferir necessàriament una exclusivitat d'origen romà universalitzador, sinó que caldria valorar també hipòtesis d'interrelació entre orígens culturals diversos a l'edat antiga, en la que elements desconeguts d'àmbits geogràfics locals com l'ibèric poguessin sintetitzar-se, encara que

[121] Una mica, en el sentit del terme épistème foucaultià, que contempla l'evolució discontínua a les disposicions fonamentals del saber que, en aquest cas, fóra la Santantonada com a manifestació cultural i traça de coneixement.

[122] I, presumptament, ben vius al moment del bastiment d'aquest paradigma.

[123] Fent un joc de paraules, podríem formular-ho com a *temes antics, épistème medieval*.

[124] Prat i Contreras: 150 i 151.

diacrònicament, amb els estàndards romans, grecs o celtes, i dels que les actuals santantonades en poguessin constituir vetustos indicis. Dit en altres termes, no podem menysprear qualsevol possibilitat d'hipòtesi que establís la via d'influència en el sentit invers a l'habitualment considerat, és a dir, que arribés a contemplar la possibilitat que aquests elements antics fossin elements religiosos o rituals manllevats per les sincrètiques religions greco-romana de les tradicions autòctones dels pobles dominats.

Al llarg del treball han quedat molts interrogants oberts i han sorgit uns altres que obren vies per noves investigacions sobre el tema, uns de caire històric, altres referits a la relació de la Santantonada amb subsistemes veïns, la resolució dels quals ha quedat fora de l'àmbit d'aquest treball, i aportarà, quan esdevingui, interessants detalls al coneixement de la definició, la forma i el contingut dels orígens i la significació de la Santantonada.

10. **BIBLIOGRAFIA**

- Amades, Joan. *Costumari català. El curs de l'any. Vol. I*. Salvat Editores SA i Edicions 62, Barcelona, 1982 (1ª edició 1950).
- Alvarez, C.; Buixó, M. J.; Rodríguez Becerra, S. *La religiosidad popular*. Antropología e Historia, Vol 1, Anthropos, Barcelona, 1989.
- Apalategi Begiristain, Joxemartin. "Religiosidad: cambio y permanencia", a Alvarez, C.; Buixó, M. J.; Rodríguez Becerra, S. *La religiosidad popular*. Antropología e Historia, Vol 1, Anthropos, Barcelona, 1989.
- Bouché, Henri. "La Santantonada, una fiesta de profundo significado", a llibret commemoratiu del 750è aniversari de la concessió de la Carta-Pobla de la Todolella, 1992.
- Bouché, Henri. *Fuego, demonios y santos*. Separata d'Estudis Castellonencs, Diputació de Castelló, 1983.
- Bouché, Henri. "Algunos caracteres y funciones de la fiesta", a *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Volum II, Diputació de Castelló, Morella, 2001.
- Bouché, Henri. "La cara oculta de la Santantonada", a *Programa de Festes de la Santantonada*. el Forcall, 1990.
- Bouché, Henri. "Los personajes de la Santantonada", a *Programa de Festes de la Santantonada*. el Forcall, 1995.
- Bouché, Henri. "Els Botets y la ascólia griega: una fiesta agraria", a *Programa de Festes de la Santantonada*. el Forcall, 1998.
- Bouché, Henri. "La 'sembra' i la 'llaurà' Santantoniana", a *Programa de Festes de la Santantonada*. el Forcall, 2000.
- Boya, Jusèp. "La festa de l'Haro a Les (Val d'Aran)", a *Les mil cares del Foc*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000.
- Capmany, Aureli. *Costums i tradicions catalanes*. Laia, Barcelona, 1982 (original 1951).
- Carceller, Alícia. *Menjar i viure a Morella*. Ed. Empúries, Barcelona, 1991.
- Caro Baroja, Julio. *El carnaval*. Taurus, Madrid, 1986 (1ª edició 1965).
- Cavallé, Joan, "Sobre el caràcter popular de la cultura popular", a Prat, Joan; Prats, Ll.; Llopart, D.; (eds). *La cultura popular a debat*. Fundació de Serveis de Cultura Popular / Altafulla, Barcelona, 1985.
- Contreras, Jesús. *Les mil cares del foc*. *Introducció*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000.
- Coromines, Joan. *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona, Curial, 1980.
- Córdoba Montoya, Pedro. "Religiosidad popular: arqueología de una noción polémica", a

Alvarez, C.; Buixó, M. J.; Rodríguez Becerra, S. *La religiosidad popular*. Antropología e Historia, Vol 1, Anthropos, Barcelona, 1989.

- Gai Juli Cèsar. *Guerra de les Gàl·lies*. Fundació Bernat Metge, Barcelona, 1975.
- Delgado, Manuel. *La festa a Catalunya, avui*. Barcanova, Barcelona, 1992.
- Delgado, Manuel. "La 'religiosidad popular'. En torno a un falso problema", *Gazeta de Antropología*, 10). 1993.
- Ellis, Peter Berresford. *Druidas El espíritu del mundo celta*. Oberon, Madrid, 2001.
- Escuder Palau, Tomàs. *Festes valencianes: una visió sociològica*, Ponència Presentada a les *Segones Jornades sobre Art i Tradicions Populars al Maestrat* (Alcossebre, 1989), a Programa de Fiestas, 2001 i 2002.
- Fàbregas, Xavier. *Una festa parateatral: Les Santantonades*, a diari *Avui*, 12.01.1978. Reproduït per J.Eixarch dins del Programa de Festes de la Santantonada, el Forcall, 1990.
- Fàbregas, Xavier. *Tradicions, mites i creences dels catalans, La pervivència de la Catalunya ancestral*. Edicions 62, Barcelona, 1979.
- Fericgla, Josep M. "Els Pirineus: cultures, sol i foc" a *Les mil cares del Foc*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000.
- Ferrer Llop, Carmen. "La 'Santantonà' del Forcall", a *Programa de Fiestas*, 2003.
- Foucault, M. *Las palabras y las cosas*. Editorial s.XXI, Barcelona, 1999.
- García García, José Luis. "El contexto de la religiosidad popular", a Alvarez, C.; Buixó, M. J.; Rodríguez Becerra, S. *La religiosidad popular*. Antropología e Historia, Vol 1, Anthropos, Barcelona, 1989.
- Girard, René. *La violencia y lo sagrado*. Anagrama, Barcelona, 1998.
- Grau, Jan. "El foc a la festa", a *Quaderns de Cultura Popular* nº 6, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000.
- Grimal, Pierre. *Diccionario de Mitología Griega y Romana*. Paidós, Barcelona, 1994.
- Gubern, Romà. "Cultura popular i cultura de masses", a Prat, Joan; Prats, Ll.; Llopart, D.; (eds). *La cultura popular a debat*, Fundació de Serveis de Cultura Popular / Altafulla, Barcelona, 1985.
- Hobsbawn, Eric. *Historia del siglo XX*. Crítica, Barcelona, 2003.
- Janer Manila, Gabriel. "El paper de l'educació en la dinàmica de la cultura", a Prat, Joan; Prats, Ll.; Llopart, D.; (eds). *La cultura popular a debat.* Fundació de Serveis de Cultura Popular / Altafulla, Barcelona, 1985.
- Juliano, Dolores. *Cultura popular*. Anthropos, Barcelona, 1986.
- Llorenç, Alfons. "Sant Antoni: terra, foc i festa" a *Programa de Festes de la Santantonada,* el Forcall, 1992.
- Maisonneuve, Jean. *Ritos religiosos y civiles*. Herder, Barcelona, 1991.

- Maldonado, Luis. "La religiosidad popular", a Alvarez, C.; Buixó, M. J.; Rodríguez Becerra, S. *La religiosidad popular*. Antropología e Historia, Vol 1, Anthropos, Barcelona, 1989.
- Martí i Pérez, Josep. *El folklorismo: uso y abuso de la tradición*, Ronsel, Barcelona, 1996.
- Martínez Shaw, Carlos. "La historia de la cultura popular en l'edat moderna", a Prat, Joan; Prats, Ll.; Llopart, D.; (eds). *La cultura popular a debat*, Fundació de Serveis de Cultura Popular / Altafulla, Barcelona, 1985.
- Miguel, Amando de. *Cuarenta millones de españoles cuarenta años después*. Ediciones Grijalbo, Barcelona, 1976.
- Palomar, Salvador. "Foc, festes i diables", a *Les mil cares del Foc*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000.
- Pellinski, Ramon. *La Todolella, música tradicional*. Fonoteca de materials, vol XXI, Generalitat Valenciana, València, 1991.
- Prat, Joan; Prats, Ll.; Llopart, D.; (eds). *La cultura popular a debat*. Fundació de Serveis de Cultura Popular / Altafulla, Barcelona, 1985.
- Prat, Joan. "Reflexions entorn de la pràctica etnogràfica i el treball de camp" a Prat, Joan; Prats, Ll.; Llopart, D.; (eds). *La cultura popular a debat*. Fundació de Serveis de Cultura Popular / Altafulla, Barcelona, 1985.
- Prat, Joan; Contreras, Jesús. *Les festes populars*. Els llibres de la Frontera / La llar dels llibres, Barcelona, 1987.
- Prats, Llorenç. *El mite de la tradició popular*. Edicions 62, Barcelona, 1980.
- Pujadas, J.J. (coordinador). *Etnografia*. Universitat Oberta de Catalunya, Barcelona, 1999.
- Querol Puig, Ernest. "Què vol dir Morella?", a *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos.* Diputació de Castelló, Morella, 2001.
- Querol Puig, Ernest. "El topònim Palanques", a *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*. Diputació de Castelló, Morella, 2001.
- Roma, Josefina. "Fiestas. Locus de la iniciación y de la identidad". A Prat, Joan; Martínez, Angel (eds). *Ensayos de Antropología Cultural. Homenaje a Claudi Esteva-Fabregat*. Ariel, Barcelona, 1996.
- Romaní, Oriol. "Perquè els temps estan canviant", a Prat, Joan; Prats, Ll.; Llopart, D.; (eds). *La cultura popular a debat*. Fundació de Serveis de Cultura Popular / Altafulla, Barcelona, 1985.
- Sánchez, María Àngeles. "Las tentaciones del santo", a diari *El País*, 15 de gener de 1989.
- Schauber, V. i Schindler, H.M. *Diccionario ilustrado de los santos*. Grijalbo, Barcelona, 2001.
- Soler, Joan. "Pressentiment del foc: el foc en la mitologia", a *Les mil cares del Foc*. Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2000.
- Soler, Joan. *Enciclopèdia de la Fantasia Popular Catalana*. Barcanova, Barcelona, 1998.

- Taylor, S.J. y Bogdan, R. *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Paidós, Barcelona, 1998.
- Vallverdú, Jaume. "El estudio antropológico de la religiosidad popular i las formas religiosas en Catalunya". Text inèdit pendent de publicació facilitat per l'autor.
- Violant i Simorra, Ramon. *El llibre de Nadal*. Altafulla, Barcelona, 1983 (original 1948).
- Violant i Simorra, Ramon. *El cicle individual i familiar al Pallars*. Gasineu, Tremp, 1992.

- http://etnocat.readysoft.es/carrutxa/biblioteca/97001.html (04.05.2004)
- http://etnocat.readysoft.es/stantoni (04.05.2004)
- http://www.festes.org/hivern/santantoni/santantonades/ (04.05.2004)
- http://www.geocities.com/bergantes/ (04.05.2004)
- http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?lookup=Caes.+Gal.+1.1 (04.05.2004)
- http://www.portalfoc.org/portalfoc/calendari_de_foc.htm (04.05.2004)
- http://www.seppv.uji.es/ (04.05.2004)
- http://www.usuarios.lycos.es/forcall/feshicat.html (04.05.2004)
- http://www.usuarios.lycos.es/JRGILQ/ (04.05.2004)

AGRAÏMENTS

A Begonya Enguix i a en Jaume Vallverdú per les seves suggerències i propostes, sempre útils, pel seu seguiment, per la rapidesa en les seves respostes, pel seu suport i per fer-me sentir sempre acompanyat al llarg del treball.

A en Josep Martí per les seves encertades avaluació i suggerències.

A Ernest Querol, Julià Pastor i Narcisa Rambla i tots els membres del Centre d'Estudis dels Ports pel seu suport i la seva col·laboració.

Al professor Bouché per la seva amabilitat i per la documentació facilitada.

A tots els tolellans i tolellanes per la informació i comentaris facilitats.

A la meva dona i el meu fill per la seva paciència i per compartir la meva il·lusió.

Annex 2.1

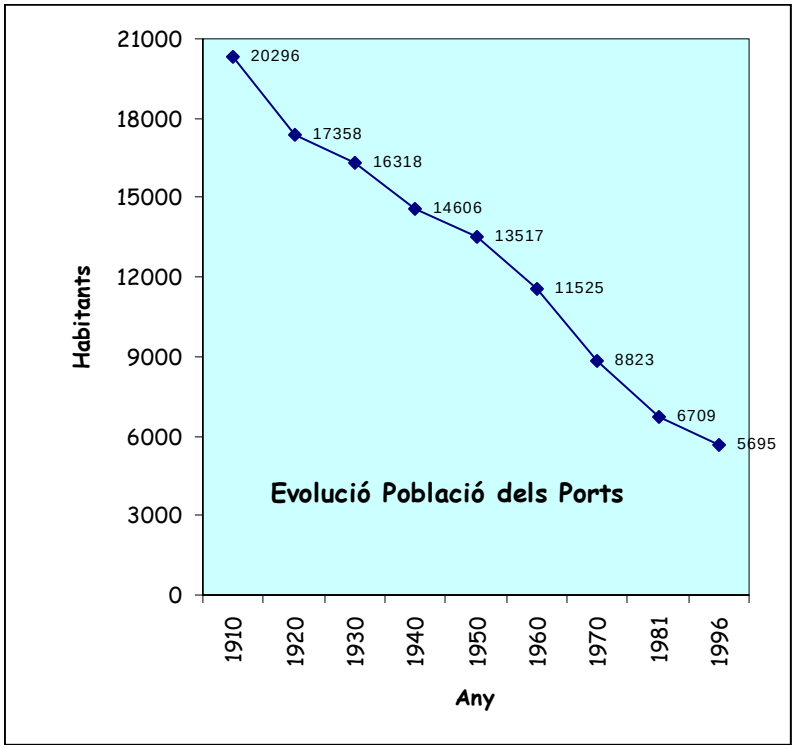
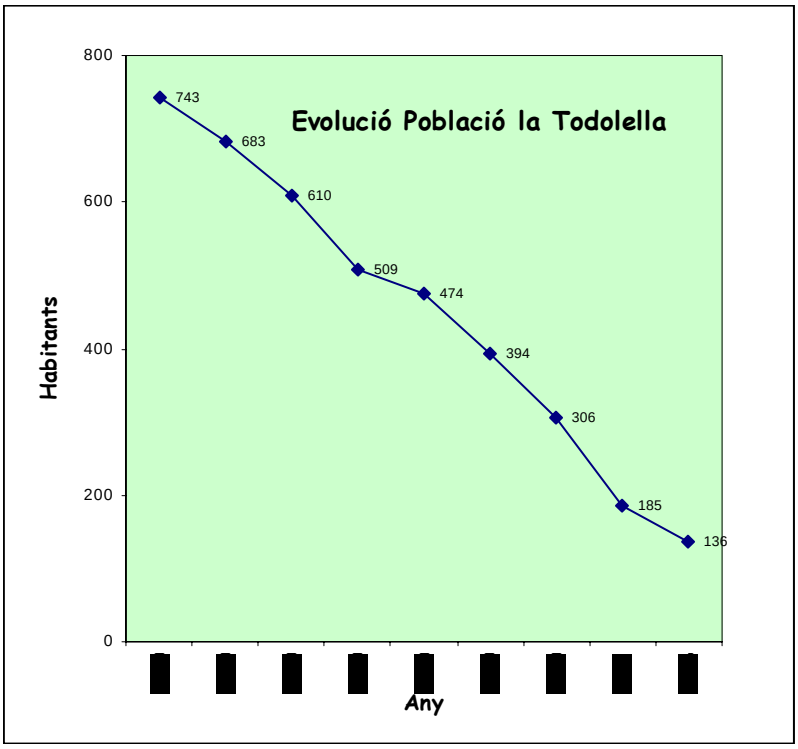
Annex 2.2